

ORGANIZATIONS AND TOURIST-TOURIST ASSOCIATIONS ACTING IN POLAND BEFORE 1939

Stanisław ZABORNIAK¹, Łukasz SZMYD²

1. Faculty of Physical Education, University of Rzeszow, Rzeszow, Poland

2. Institute of the physical culture of the National training college for them Pigionia St. in Krosno, Poland

Keywords: the Second Polish Republic, organizations, associations, sightseeing, tourism, history.

In many European countries in the second half the 19th century tourist societies were formed (first "Alpine Club" in 1857)¹. Among others organising trips was among tasks of these first tourist societies, creating essential tourist facilities and financial, propagating the tourism, coming to one's members' aid. In the initial period along with beginning the operations of the organization and associations corner forms of the tourism were secreted (mountain, ski, spa, sailing and other)². Almost at the same time as European organizations and societies they started to shape organizational structures of the tourism on Polish land. To character of their activity patterns which with themselves strange travellers arriving to the country brought, had a large impact as well as Poles returning to the country. Conditions fizio - graphical and natural of Poland, the cultural wealth and the national legacy with the participation educated native activists specific for the Polish national identity tourist ideas, around which patterns were formed and forms of the Polish tourism³.

The initiative in establishing the tourist first organisation in the Polish environment turned up amongst workers for voluntary causes in the Austrian annexed territory. In 1873 a Galician Tatra Society was formed, for all-Polish purposes a year later activists took the name on for him Tatra Company (TC). After regaining independence in 1918 in 1920 the yr for emphasizing the statehood was attached to his name Polish Expression Tatra Company (PETCE)⁴.

PETCE chronologically, was first in Poland and sixth in the world with organization which representatives of the Cracow burgesses, landed gentries and other citizens established from entire Poland. In 1873-1918 years TC was an organization about scientific character

¹ A. L. Mumm: *The Alpine Club Register (1857–1863)*. One by one west of Europe they came into existence in Great Britain - Alpine Club (1857), and farther one by one: Austrian - Österreichischer Alpenverein (1862), Swiss - Schweizer Alpen Club (1863), hair - Club Alpino Italiano (1863), German - Deutscher Alpenverein (1869) and came into existence from Austrian and German connecting clubs - Deutscher und Österreichischer Alpenverein (1877).

² R. Wacek: *Sorts keepsakes*, Opole 1947, 191-194 p..

³ W. Pol: *Song of our earth*, Poznań 1843, *passim*; J. U. Niemcewicz: *Historical travels. Raise the cost in 1811 of the yr*, Old Petersburg 1859, *passim*; A. Zieliński: *Polish travels all over Silesia in XVIII and the 19th century (to 1863)*, Wrocław 1974, *passim*; A. Zieliński: *Travels of Poles to Lusatia in the 19th century* Wrocław 1975, *passim*; S. Augustowicz, J. Jasiński, T. Oracki: *Outstanding Poles in Kaliningrad. XV-XX age*, Olsztyn, 2005; from. Hill: Wincenty Pol [in:] *Outstanding geographers of the Jagiellonian University*, Cracow 1999, series: *Geography at the Jagiellonian University 1849-1999*; Wincenty Pol [in:] *of Poland Bibliographical Dictionary*, Cracow, 1982-1983.

⁴ Archive of Records of the Tatra Museum in Zakopane, AR/NO/ 182 ref., *Articles of association of the Galician Tatra Company*, Nowy Targ 31 XII 1873; W. Anczyc: *About ancient Zakopane (13 fig.) "Mountaineer"*, 1937, R. 15, 1-23 p.; W. Krygowski: *History of the Polish Tatra Company*, Warsaw - Cracow 1988, p. 18; W. L. Anczyc: *In Tatry*, [in:] S. Zając, J. Kwiecień *Polish landscapes. Anthology of the poetry*, Warszawa 1993, p. 18.

which examining mountains carried out, it promoted messages about them as well as made residents and tourists aware of the need for the conservation of nature. From 1909 after creating the Tatra Voluntary emergency ambulance service from the initiative of Mariusz Zaruski in TC structures, came to lost tourists' aid. Activists of the Company elaborated the share of training guides and the networking of marked walking trails. In the popularization of the TC idea they outweighed him, publishing company among others: "Tatra Diary", "Peaks" and "Mountaineer". In the care about wandering in TC from very beginning of one's being built mountain hostels. First came into existence in 1874 above the Sea Eye. Next came into existence on the most attractive tourist routes among others on the route: Waksmundzka Valley - Roztoka - Valley of five Ponds - Caterpillar Hall. To 1914 TC built - 11 hostels, and in 1919-1939 years on the area of all mountains being within territory of the Second Polish Republic - 47. PETCE activists developed first in Europe initiative in forming the Tatra mountains on the area - of the Tatra National Park. In 1935 Regulations of executing norms to Mountain appointed the Tourist Badge, for which the idea survived until today as PETCE⁵.

In Silesia of the yr Cieszyn, being under the Austrian annexed territory in 1910 a Polish Tourist Society was formed "Beskid". In the assumption programme activists decided ... *to deal with the publishing company of Polish maps and to organize the common tour...* The publishing company apart from describing the Polish national identity of areas was spending in Polish with form of opposing the Germanization conducted in Cieszyn Silesia by applying in secondary schools German.

Created in 1873 The Tatra company which rose in favourable conditions of the autonomy ruling in the Austrian annexed territory, outdistanced the Polish Tourist Company in activity for 33 years (PTC) which rose in 1906 in the Russian annexed territory⁶. Amongst

⁵ Minutes of XLV custom. Of general meeting Soc. Of Tatra Study undergone on on 28 June 1919 in the room of the Geological UNI of Hags. in Cracow, "Diary of the Tatra Company in years 1919-1920", for 1920 Sr 17; S. Barabasz: *Poachers and the game in the Tatra mountains*, "Mountaineer", 1923 No. 1, 158-184 p., J. G. Pawlikowski: *On the protection of chamois of words a few*, "Mountaineer", 1923 No. 1, 185-191 p.; R. W. [Rudolf Wacek]: *50 years of the Polish Tatra Company*, "Sport", 1923 No. 64, p. 282; W. Goetel: *National parks in the borderland of Poland and Czechosłowacja*, "Mountaineer", 1926 No. 4, 127-132 p.; *Appeal of Polish and Czech-Slovak scholars on the National Tatra Park*, "Mountaineer", 1926 No. 4, 133-134 p.; M. Świerz: *Stanisław Staszic in the Tatra mountains*, Lublin 1926, p. 2-3; W. Goetel: *Around creating frontier national parks*, "Mountaineer", 1927 nr 5, s. 138-147; W. Goetel: *Of course of works on creating frontier national parks*, "Mountaineer", 1928 No. 6, 129-142 p.; *The conservation of nature for bosses with giving the Slav tourism. - III. Assoc downward slope. Slow. Soc. Aurochs. (1 fig.)*, "Mountaineer", 1928 No. 6, 143-148; W. Goetel: *For the conservation of nature of mountains (13 fig.)*, "Mountaineer", 1937, R. 15, p. 148; W. Krygowski: *The PTT role in examinations of Polish mountains and his creating culture meaning*, [in:] M. Bronikowska (ed.): *Conference of the Mountain in the Polish culture*, Kraków 1975, p. 14-18.

⁶ Act of the Polish Tourist Company (lack of the place and the issue year), p. 1, AAN, the Ministry of Religious Faith and the Public Enlightenment in Warsaw, Department of the teacher education, ref. 178, near 174-181, while examining the motion for the registration in July 1906 Warsaw Province Office due to placing in the name the company of the word, *Polish Tourist Company*, he refused the registration to affiliate, after adding the word before the name Act, Warsaw Guberniya Office for of Associations, on the day of 9 November (27 October) 1906 at No. 42, registered articles of association about the name *Act of the Polish Tourist Company*, members and other persons associated with the Company usually used names: *Polish Tourist Company*, see K. J. Jędrzejczyk: qtd. d., 23-24 p.; *Tourist downward slope in Warsaw*, "Public works", 1920 from. 5, for 244-245 Sr; on 23 May 1922 under the decision of the Polish home office D. Urz. Min. Cause Internal No. 5, pos. 204, letter No. BS 457 / 22 at No. 712, PTK was written down in the register of associations and connections; *The first All-Polish Tourist Congress in Poznań on 12-13 days of July 1929 Protocol of the debate*, (br.m. i r.wyd.); *First General of Poland Tourist Congress in Poznań on days 12 and 13 July 1929*, The "Earth", 1929 No. 15-16, for 271-273 Sr; *The first All-Polish Tourist Congress in Poznań on days 12 and 13 July 1929*, The "Earth", 1929 No. 19, 329-337 p.; J. Szczepkowski: *Walking tourism at the first sports exhibition*, "Tourist", 1956 nr 12, s. 10; T. Maczubski: *From the history of the tourism in Warsaw. The calendar is flying 1873-2003*, Warszawa 2003, p. 20-21; W. Skowron: *In spite of the war - PTK in 1914-1918 years*, [in:] W. Skowron, J. Umiński (ed.): *Studies and materials from the history of the Polish sightseeing*, Warsaw 2006, p. 26.

main purposes of activity, what Company appointed for his activists was: promoting tourist messages, the accumulation of tourist scientific sets associated with Polish soil, organising trips around the country, organising tourist exhibitions, unfolding the care of the historical legacy and curiosities of the nature. Aspirations were a main PTC idea to unity of Polish soil. In spite of the martial law which ruled in the Russian annexed territory PTC activists managed in their activity to smuggle the sequence of patriotic operations, among others: ...*waking the Polish province up to the independent life in all fields...* It accomplished its PTK purposes among others through the wide publishing. They were spending, postcards with the landscape of Polish monuments and registering the national folklore, a row of guides and tourist booklets was being given. From 1910 PTK systematically published the magazine the "Earth". Formed field PTK Circles published regional guides and booklets. Number of managed publishing companies was to young people consisted around Tourist Circles of secondary school children⁷.

On the area of the Prussian seizure on the area of Greater Poland and Silesia, where the program of the Germanization was carried out the first organisation about tourist character under the name the Holiday Company (HC) came into existence in Poznań in 1909 Poznańskie province the Society was affiliated to the Poznań TG nest "Falcon". His activity was a counterbalance to Greater Poland acting on the area of the German "Turnverainu". HC members organised meetings, readings, they ran the library, issued the bulletin, as well as organised trips. In 1913 in Poznań a Tourist Company rose from the initiative of Bernard Chrzanowski and Cyprian Rataja (TC). TC in its tourism activity conducted wide patriotic activity, its branches were formed in Greater Poland and Silesia. Majority of tourist societies in the annexed territory acted up to the moment of regaining independence by Poland.

The development of tourism in twenty-four hours of seizures tied on Polish land was with seeking recreational possibilities, for which motivations associated with getting to know the own country, with the scientific activity and the popularization were being exploited of knowledge about the country, a possibility of demonstrating one's national identity in the tourism activity was a crucial element. Before the outbreak of the World War I the following societies were still formed in 1906 in Cracow National Tourist Association and in 1908 Academic Sports Connection, and in Lvov in 1906 Students' Tourist Club, in 1907 Carpathian Company of Skiers (1907-1939).

Regaining independence by Poland in 1918 forced authorities newly revive of you for the conduct of business joining land and bringing closer Poles living for almost 150 years in conditions of three seizures⁸. At this target, from the beginning the politics of the Second Polish Republic used ideas of Polish tourist and tourist organizations acting in XIX and at the beginning the 20th century to the outbreak of the World War I. This way the pursued politics of the state sounded the depth of directions of activity on the field of the development of tourism in Poland⁹.

During the formation of organizational foundations of the Polish state after 1918 the development of tourism was entrusted the Ministry of Public Work (MoPW)¹⁰. In his structures on of 28 June 1919 a formed Department of the care of the tourism was a yr in Poland¹¹. With ministry then minister Eng. Józef pointed the Republic of Poland Próchnik.

⁷ *Articles of association of the Polish Tourist Company*, Warsaw 1925, *passim*.

⁸ Dr. M. Orłowicz: *Tourism in Poland in 1921*, "Sport", 1922, No. 1, p. 6.

⁹ R. Wacek: *Sports keepsakes*, Opole 1947, 191-194 p..

¹⁰ J. Chelmecki: *National and social development initiatives of tourist movements and tourist in Poland in 1919-1939 years* [in:] *Turning points in history. The XVI Universal Reunion of Polish Historians*, Wrocław 15-18 of September 1999. Diary, vol. 3. pt 3. Toruń 2004; A. Nowakowski: *Managing the tourism in Poland in 1919-2000 years* [in:] L. Nowak ed.: *From the recent history of the physical culture in Poland*, Gorzów Wlkp. 2006.

¹¹ M. Orłowicz: *Tourism in Poland in 1921*, [pt II] "Sport", 1922 No. 2-3, p. 26.

The first manager of the Paper was appointed as the post Dr. Mieczysław Orłowicz which performed his function all the way to the MRP liquidation in 1932¹².

At bases of a programme of exercising the care of the government over developing the tourism they were main reasons which lied down:

- account political - educational (acquainting the society with the own country, moving close information about joined districts (with areas after three seizures),
- economic reason (you will develop the tourist industry, creating conditions of planting both for domestic as well as international tourists, as well as suspending the transport of money)¹³.

On spread areas border of the Second Polish Republic associations obligated to live before regaining independence continued activity among others: TT under the name the Polish Tatra Company (1873), Polish Tourist Company (1906), as well as new societies among others Company of Huculszczyzna Friends. Societies were being entered in the register of Associations and Connections by units typical of the Civil Service for the registered office of the organization. In case of tourist associations he was it is a police Station of the Government of the capital city of Warsaw. In the development of tourism in Poland a Tourist Congress organised from the initiative of the paper of the MRP tourism and Poland which was held had a great programme significance in Cracow on 11-13 days of October 1919 Representatives of a few ministries participated in the Congress, delegates of tourist and tourist organizations from entire Poland¹⁴.

In Poland after freeing coming into existence of the number of the organization accompanied the organization of tourist movements on first years, in the program, which found oneself tourism activity. Among others 29 December 1919 in Zakopane Poland was established Ski Connection¹⁵, in structures which found oneself all ski clubs acting then in Poland. With his first chairman they chose Dr. Mieczysław Świerza which at the same time acted as the president, SNPTT in Zakopane¹⁶. PZN in 1919-1939 years has a considerable service in the development of the ski touring.

Along with building new administrative frameworks of the Second Republic, they set about constructing structures of the tourism. The period of the Partitions of Poland and effects of the World War I much delayed the social development of the Polish state.

After regaining independence by Poland after 1918 the development of tourist movements stopped the lack of professional tourist staffs and finances. Majority of persons acting on the field of establishing tourist movements before the World War I it assumed government positions, and resulting duties from performing them didn't permit being active in further tourist and tourist activity. It slowed the operations of central organizations down above all, however began the tourist work to run local circles¹⁷.

¹² *Decade of Poland revive. Guest book 1918-1928*, Cracow - Warsaw 1928, 520-534 p.; R. Wacek: *Sports keepsakes*, Opole 1947, 191-194 p..

¹³ M. Orłowicz: *Tourism* [in:] *Decade of ... Poland*, qtd. d., 520-521 p..

¹⁴ M. Orłowicz: *Tourism in Poland in 1921*, qtd. d.

¹⁵ S. Fächer: *Establishing the Polish Ski Association and the outline I. Him the fifth anniversary (1919-1924)*, [in:] "Polish Skiing", 1925 vol. And, for 127-131 Sr; G. Młodzikowski: *Development of the Polish skiing*, [in:] G. Młodzikowski, J. A. Ziemiński: *Skiing - encyclopedic outline*, "Sport and the Tourism", Warsaw 1957, p. 71; M. Metzenauer: *Skiing*, [in:] K. Grzesik (ed.): *Of sparks Sports Guide*, Sparks, Warsaw 1976, p. 388; S. Krasicki (ed.): *Downhill skiing*, AWF Cracow 1994, p. 14; J. Gaj, B. Woltmann (ed.): *Outline of the history of sport in Poland (1867-1966)*, Gorzów of Greater Poland 1996, p. 136; *From the life of skiers*, "illustrated Weekly", 1921 No. 12, p. 190; J. Pawlusiak: *The organizational development and the operations of the Polish Ski Association to 1939*, Plant of History and the Organization of the physical culture of the college of the physical education in Cracow, Cracow 1961, (master's thesis).

¹⁶ M. Orłowicz: *Tourism in Poland ...*, the qtd. d.

¹⁷ Dr. M. Orłowicz: *Tourism in Poland in 1921*, "Sport", 1922, No. 1, p. 6.

Table 1. Bodies of the state tourist civil service (1919-1939)

Year	Office
1919	Paper of the Tourism at the Ministry of Public Work ¹⁸
1924	Between ministerial Tourist Committee ¹⁹
1927	Connection of Polish Tourist Societies ²⁰
1928	Committee between ministerial rose from the initiative of the Exchequer ²¹
1932	Department of the General Tourism in the Ministry of the Communication ²²

Source: *More important tourist offices at the government administration (1919-1939)*, according to. L. Butowski.

And All-Polish Tourist Congress, in 1929 a yr took place in Poznań Adopting the priority for popularizing the tourism and sightseeings were a main resolution adopted by delegates amongst secondary school children and the popularization of trips to places connected with the legacy of the Polish culture amongst the whole of society²³.

Activity of the state leaned against the knowledge and surveys which Tourisms appointed in 1936 from the initiative of the League in supporting drew up: Institute of social affairs in Warsaw and Turyzmu School by Jagiellonian University in Kraków, on which apart from conducted examinations specialists of the service of the tourist-spa movement were being educated.

In Poland tourist conventions organised from 1933 delivered considerable knowledge associated with issues of tourist movements. The collected knowledge was used by governmental bodies and economic. This interest allowed to gradual organising and using demonstrated gaps²⁴.

¹⁸ *Decade of Poland revive. Guest book 1918-1928*, Cracow - Warsaw 1928, 520-534 p..

¹⁹ APB, UWP, ref. 24419, *Instruction for reporters of the tourism by Reskryptem province offices of minister Robota Public from 3 March 1924 of the XI No. - 288, Department of Public Work. Tourism (1927-1935)* ; APB, UWP, sygn. 24419, *Reskrypt MRP from day 5 1925 VI L: XI-1614 obliged province governors to WKT call-up in time to 31 August 1925* .; At the same time the Ministry of Public Work drew up "Bylaws of Provincial Tourist Committees" (WKT) which was sent to province governors in the entire country in order to use his recipes at KWT appointing; R. Wacek: *Memories...*, qtd. d.; J. Gaj: *Outline of the history of the tourism in Poland in XIX and of the 20th century*, Poznań 2001, p. 23.

²⁰ M. Orłowicz: *Organization of the tourism in Poland*, "physical education" 1932, from. 1-4, p. 21.

²¹ Between the ministerial Tourist Committee suspended its activity in 1928 upon appointing for living at the Exchequer under the chairmanship of the deputy minister of Stefan Starzyński Between the ministerial of Committee for examining Issues of the Tourism. The result of her two-year examinations was published in 1931 under the title *Report of the Committee between ministerial for examining Issues of the Tourism*. This extensive position constitutes the essential monograph on the history of the development of tourism in Poland, M. Orłowicz: *My tourist memories*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1970, p. 584.

²² *Protocol of the sitting of the Provincial Tourist, undergone Committee Provincial Office in Kielce on the day of 20 December 1934*, APK, Management of Public Work, Provincial Tourist Committee, ref. 337 b, bpn.; *Minutes of the Provincial Tourist Committee, undergone on of 7 May 1934, at Industrial And Provident Chamber in Kraków*, APK, (like higher, DRP and WKT), ref. 337 b, bpn.; successive initiatives concerning regulation WKT changes turned up at 1934, of which management boards were supposed to be designers individual WKT (however to the end of 1939 for proposed changes didn't seek the yr).

²³ *Decade of Poland revive. Guest book 1918-1928*, Cracow - Warsaw 1928, 520-534 p..

²⁴ *Diary and of National Industrial-balneological Convention undergone in Lvov on 29,30,31 days of 1910 X yr*, Leoes 1910, 103-104 p. and 162; *The Protocol of the first Convention of Tourist, Tourist and Ski Societies, undergone in Cracow on days 11 and 12 October 1919*, APAN, Materials M. Orłowicz, III-92 ref., near 215; *Tourist downward slope in Cracow*, "Public works", 1919, from. 7-9, p. 62; *Tourist downward slope in Warsaw*, "Public works", 1920 from. 5, for 244-245 Sr; *The first General Academic Tourist downward slope*, „Sport”, 1922 nr 6, p. 85; Zygmunt Orłowicz: *First general - academic tourist downward slope in Warsaw*, "Sport", 1922 No. 9, p. 145; *The second protocol of the Reunion of tourist, tourist and ski delegates of Polish societies held in Warsaw of day 2 and 3 April 192*. APK, Management of Public Work, ref. 376 B, bpn.; M. Orłowicz: *Convention of tourist societies in Warsaw*, the "Earth" 1927, for 158-159 Sr; *The conservation of nature naczelnem with giving the Slav tourism. - III. Assoc downward slope. Słow. Soc. Aurochs. (l fig.)*, "Mountaineer",

On the field of the tourism in Poland one should rank activity of the Ministry of the Communication among successes, from which initiatives (of deputy minister A. Bobkowski) a League of backing the Tourism up was formed (1935), for achievements, which belong among others for structure of the cableway on Kasprowy Peak, Gubałówka and up Park, as well as of a few hotels and hostels.

In 1938 the established Central Bureau of the Holiday gave the beginning of the employee social care to the yr through organising cheap rest during employee leave implemented in Poland.

Amongst the organization of person in charges of the all-Polish tourism activity in the period before the World War I and in the Second Polish Republic one should mention 1919-1939 in years according to the sequence of their coming into existence: Polish Tatra Company (1873-1939), (with a few hundred branches and wheels in Poland)²⁵, and his Tourist Section PTT (1902) - precursor of the mountaineering in Poland, Polish Tourist Company from several dozen with one's branches throughout the country (1906-1939)²⁶, National Tourist Association in Cracow (1906)²⁷, Students' Tourist Club (1906-1914)²⁸, Carpathian Company of Skiers (1907-1939)²⁹, Academic Sports Connection (1908-1939) in it standing out in the

1928 No. 6, 143-148; *Protocol of the Exit of the yr on backing the tourism up undergone on of 17 March 1931 from the initiative of the Ministry of Public Work*, comp. M. Orłowicz, Warsaw 1931, p. 52; H. Grosman: *General reunions of PZN delegates in 1926*, [in:] "Polish skiing", vol. II, Cracow 1927, p. 158; *Organizational protocol of the General Convention of the League of backing the Tourism up, undergone in Warsaw of day 12. of June 1935 in a meeting hall of the Ministry of the Communication*, Warsaw 1935; *Tourist chronicle* [in:] "Tourist in Poland", 1935 No. 9, p. 14; *Reunion of the self-government activists, active in holiday-tourist field in Cracow 30 August 1936*, "Self-government" 1936, No. 36, 531-534 p.; W. Goetel: *Downward slope mountain in Sanok*, "Peaks" 1936, for 232-233 Sr; [c. of miles.]: *Formation of the Association of Mountain Soil*, "Peaks" 1936, p. 233; W. Goetel: *Issues of the mountain regionalism in Poland*, "Peaks" 1936, for 129-168 Sr; *Organization of the Holiday Connection of Districts and Communes of the Cracow Province*, "Self-government" 1937, No. 5, 73-75 p.; W. Goetel: *For the conservation of nature of mountains (13 fig.)* "Mountaineer", 1937, R. 15, p. 148; *Report of the IX general meeting of the Convention of the Polish Kayak Association*, Warsaw 1939;

²⁵ At first under the name the Galician Tatra Company, then Tatra Company, and after 1918 Polish Tatra Company.

²⁶ Act of the Polish Tourist Company (lack of the place and the issue year), p. 1, AAN, the Ministry of Religious Faith and the Public Enlightenment in Warsaw, Department of the teacher education, ref. 178, near 174-181, while examining the motion for the registration in July 1906 Warsaw Gubernialny Office due to placing in the name the company of the word *Polish Tourist Company*, he refused the registration to affiliate, after adding the word before the name Act, Warsaw Guberniya Office for of Associations, on the day of 9 November (27 October) 1906 at No. 42, registered articles of association about the name *Act of the Polish Tourist Company*, members and other persons associated with the Company usually used names: *Polish Tourist Company*, see K. J. Jędrzejczyk: qtd. d., 23-24 p..

²⁷ *PTB diary. Year 1909*, vol. II Cracow 1909, 30-31 p..

²⁸ I. *Sprawozdanie annual of Academic Sports Connection of Polish Young people in Lvov in administrative year 1906 / 1907*, Lvov 1907, p. 16; III. *annual report of the Academic Sports Connection of Polish Young people in Lvov in administrative year 1908*, Lvov 1909, p. 31; *The III annual report of the Students' Club of the Tourist Sports Connection of Polish Young people in Lvov in administrative year 1907 / 1908*, Lvov 1908, p. 6 and 28; W.F., *The Students' Tourist Club in Lvov (activity)*, The "Earth" 1910, No. 23; 1911, No. 27; *Students' Tourist Club (report from 26 - of it of year of activity)*, "Move" 1912, from. 17 / 18, for 181-182 Sr; *From associations*, the "Earth" 1913, No. of 29 p. 483; R. Wacek, *Sports keepsakes*, Opole 1947, p. 171, 186.

²⁹ K. Hemerling: *Lvov Company of games involving physical movement*. [in:] "Move", Warsaw 1907, 3-5 No., p. 42; *Articles of association of the Carpathian Company of Skiers in Lvov*. [in:] R. Kordys: *Skis and using them*. KTN, Lvov 1908, p. 36; *KTN report for the time from 1 November 1910 to 31 October 1911*, Lvov 1911, p. 5; *Report of the KTN Department for 1912-1913*, Lvov 1913, 8-9 p.; R. Kordys: *as "we discovered" Slawsko*, "Peaks" 1923, p. 203; R. Kordys: *Beginnings of the Polish skiing*, "Polish skiing", vol. 1, Cracow 1925, 25-26 p.; A. Fredro-Boniecki: *History of the Polish skiing 1907-1914*, Polish skiing ", vol. 1, Cracow 1925, p. 36; K. Hemerling: *From beginnings of the skiing in Lvov*, "Sport" 1926, No. 170, p. 43; R. W. [Rudolf Wacek]: *For Carpathian Company of Skiers*, "Sport" 1927, No. 200, p. 2; *KTN Report for years 1935-1936*, Lvov, 1936, p. 9; from. Klemensiewicz: *30 years of the KTN work*, [in:] "Tourist in Poland", Kraków-Warszawa 1937, 3-4 No., p.

tourism activity period of the interwar period Sections Tourist AZS Cracow and AZS Warsaw³⁰, Of Poland Ski Relationship with about 300 sports clubs (1919-1939)³¹, Flying club of the Republic of Poland (1919-1939)³², Automobile club of Poland (1920-1939)³³, Of Poland Connection of Hunting Associations (1923-1939)³⁴, Of Poland Sailing Connection (1924-1939)³⁵, Of Touring Poland Club with a dozen or so branch offices (1925-1927)³⁶, of

4; R. Wacek: *Sports keepsakes*, Opole 1947, 174-175 p.; from. Pręgowski: *The roll of honour of the Polish skiing. The Eastern Carpathians*, Warsaw 1992, p. 101.

³⁰ *The first General Academic Tourist downward slope*, "Sport", 1922 No. 6, p. 85.

³¹ *From the life of skiers*, "Illustrated weekly", 1921 No. 12, p. 190; G. Młodzikowski: *Development of the Polish skiing*, [in:] G. Młodzikowski, J. A. Ziemiński: *Skiing - encyclopedic outline*, "Sport and the Tourism", Warsaw 1957, p. 71; M. Metzener: *Skiing*, [in:] K. Grzesik (ed.): *Of Sparks Sports Guide*, Sparks, Warsaw 1976, p. 388; S. Krasicki (ed.): *Downhill skiing*, AWF Cracow 1994, p. 14; J. Gaj, B. Woltmann (ed.): *Outline of the history of sport in Poland (1867-1966)*, Gorzów of Greater Poland 1996, p. 136.

³² Art. 3 and 4 § of 1 b pt, *Articles of association of the flying club of the Republic Polish*, Warsaw 1927; *Polish Sports Aviation*, Cracow 1987, 21-27 p.; J. Rokicki: *The Genesis and the development of the Jewish sports air transport to 1939*, [in:] *From the recent history of the physical culture*, Gorzów of Greater Poland 2006, 653-658 p..

³³ Decision of the BB 5072 Polish home office / 24, from 17 January 1924, D. Urz. Min. Of Internal matters, No. 1, pos. 167; *Articles of association of the Company automobile club of Poland* ", Warsaw 1925, p. 8; Decision of commissioner office on the capital city of Warsaw No. SP 6 / 1790, from 31 December 1937; M.P., 1938 No. 34, from the register of associations; *Articles of association of the automobile club of Poland*, Warsaw 1937, p. 24; "Political and Economic Vintage", for 1939 Sr 605; A. Rostocki, J. Tarczyński: *Motor sports in Warsaw to 1939*, Warsaw 1988, 125-129 p..

³⁴ The registration of the Connection took place based on deciding the Minister of Internal Affairs from 12 May 1926 No. BB 3792 / 26; on the basis of a decision of commissioner Rząd of the capital city of Warsaw from 18 October 1929 No. Bp 7165 / 29, *Articles of association of the Polish Connection of Hunting Associations*, [brw. and bpn], p. 1; on the basis of a decision of the Commissioner of the office of the capital city of Warsaw from 5 December 1936 No. SP II - 5 / 454, *Articles of association of the Polish Hunting Connection*, Warsaw [brw. and bpn], p. 52.

³⁵ "Stadium", 1924 No. 22, p. 22 and 24; T. S.: *Sailing* [in:] T. Sawicki, W. Kwasta (ed.): *Sports guide*, Warsaw 1933, 196-202 p.; W. Grzelak: *Guide of the first general-domestic kayak exhibition, the water tourism and the rowing*, Warsaw 1933, *passim*; *Elevation of the ensign of the Polish Sea Club in Gdańsk*, "Water sports", 1936 No. 10, p. 181; Decision of commissioner Rząd for the capital city of Warsaw No. SP II-5 / 261, *Articles of association of the Polish Connection of the Sailing registered association*, Warsaw 1937, p. 16; *90 years of the Warsaw Rowing Company*, Warsaw 1968, 22-23 p.; from. Michaliński: *Staff association on Pol of the Development of the Navigation "Bandera Poland"*, *Nautologia* ", R XVIII, 1983 No. 3, p. 23; from. Twardowski: *Outline of the history of sailing in Poland in 1922-1939 years*, typescript of a doctoral dissertation of p. 75 carried out into AWF into Poznań in 1985; W. Głowacki: *History of Polish sailing*, Gdańsk 1989, 100-101 p.; M. Halter: *With sails up to the tide of history*, "Sails", 2004 No. 5, p. 18.

³⁶ The first club of the driving tourism (car) mountain climbers created the yr in 1862 in Vienna - Austrian Alpine Club (*Oesterreichischer Alpenverein*), and in 1869 in Deutscher Alpenverein Germany; Of Touring Poland Club with deciding the Ministry of Internal Affairs from 3 April 1925 No. B 1749 / 25 was written down in the register of associations and connections at No. 1292; *Articles of association of the Polish Tourist Touring Company of the Club*, Warsaw 1929, p. 3; *Project of more important amendments of the statute*, the "Earth", 1929 No. 3, 47-48 p.; on the basis of a decision of the Commissioner of the office of the capital city of Warsaw from 11 June 1929, No. Bp 5345 / 29 the Society under the new name was entered at No. 806 in the register of associations and of connections; D. Urz. Min. Cause internal No. 2, pos. 287. *Of Touring Poland Club. Articles of association of the Company*, Warsaw 1930; *Instruction for Delegates of Car Chapters of Polish Touring of the Club*, Warsaw 1930; *Report of Polish Touring of the Club on activity in 1930*, Warsaw 1930, 6-8 p.; *Report of the management board of Polish Touring of the Club from activity in 1931*, "the Car and the Tourism", 1932 No. 24, p. 4; After the sublation oneself from PTK commissioner Rząd the capital city of Warsaw with decision from 30 May 1933 The No. BS II-3-40 wrote Touring Poland down Club to the register of associations and connections at No. 80, M.P. No. 142, from the register of associations; *Articles of association of Polish Touring of the Club*, Warsaw 1933, p. 1; according to J. Rychtarski: *100 years of the public tourism in Poland. Unification aspirations in the public tourist-tourist movement in the interwar period*, Gdańsk 1974, 2-3 p., conversations were broken due to the market far-reaching interferences of activists of Polish Touring of the Club in the PTK programme of activities. with Appropriate PTK resolution turned to Polish Touring of the Club for ceasing to

Poland Kayak Connection from several dozen with canoeing sections (1928-1939)³⁷, Of Poland Tourist Club (1926-1939)³⁸ and Connection of Polish Tourist Societies (1927-1939)³⁹. For tourist organizations about social character which conducted activity in Poland before 1939 belonged: Connection of the Polish Scouting (1911-1939)⁴⁰, Catholic Associations of

use the P.T. K name; § 2 *Of the II regulations. of Tourist winter PTK rally on 24, 25 and 26 February 1939*, Warsaw 1939.

³⁷ The PZK registration took place on on 2 December 1930 in the police Station of the Government flat Old Warsaw at No. 1264, No. Bp III-246; *Articles of association of the Polish Kayak Connection*, A. Heinrich: *Textbook of the canoeist*, Warsaw 1933, 15-16 p.; *Sports-tourist Bylaws of the Polish Kayak Association*, A. Heinrich: ... *Textbook*, qtd. d., 284-292 p.; *Temporary Instruction of the Interview of watercourses*, (*Edition completed from 1933*), A. Heinrich: ... *Textbook*, qtd. d., 293-283 p.; *Racing Bylaws of the Polish Kayak Association*, A. Heinrich: ... *Textbook*, qtd. d., 284-318 p.; Further amendments of changes stipulated in the Articles of Association, on the downward slope on 20 January 1933 was implemented; *Announcement of the management Board of the Main Polish Kayak Association from 15 June 1937*, No. 4 / 37, of pt XI, AAN, Poland Kayak Connection, ref. 232, near 102-103; *The first All-Polish Kayak Flow through Wolyń organised by the Tourist Commission of the Polish Kayak Connection*, AAN, Poland Kayak Connection, ref. 232, near 94; *the first All-Polish Flow through Wolyń organised by the Tourist Commission of the Polish Kayak Connection*, AAN, Poland Kayak Connection, ref. 232, near 94; *Regulations of the All-Polish Tourist Run organised 13 June 1937*, AAN, Poland Kayak Connection, ref. 232, near 80; *Announcement of the management Board of the Main Polish Kayak Association from 13 June 1937*, AAN, Poland Kayak Connection, ref. 232, near 94; *Report of the IX general meeting of the Convention of the Polish Kayak Association*, Warsaw 1939; R. Klima: *History of the canoeing*, Warsaw 1998, p. 36.

³⁸ D. Urz. Min. Cause Internal No. 4, pos. 331; *Of Poland Tourist Club. Articles of association*, Warsaw 1927, p. 3; § 35-37 *Articles of association of the Polish Tourist Club*, Warsaw 1927, *passim*.

³⁹ *The protocol of the first Convention of Tourist, Tourist and Ski Societies, undergone in Cracow on days 11 and 12 October 1919*, APAN, Materials M. Orłowicz, III-92 ref., near 215; *Tourist downward slope in Cracow*, "Public works", 1919, from. 7-9, p. 62; W. Goetel: *Consolidation of the Polish tourism (establishing the Association of Polish Tourist Societies)*, "Peaks" 1927, for 146-148 Sr; *Protocol of the second Reunion of tourist, tourist and ski delegates of Polish societies undergone in Warsaw of day 2 and 3 April 1927*, APK, Management of Public Work, ref. 376 B, bpn.; *Connection of Polish Tourist Societies*, "Tourist Inspection", 1927 No. 5-6, for 4-10 Sr; *Tourist guide*, Warsaw 1932; M. Orłowicz: *Organization of the tourism in Poland*, "physical education", 1932 from. 1-4, p. 21.

⁴⁰ *The fifth Convention of the Principal Scout Council*, "Scout", 1920 No. 30, 277-280 p.; D. U. Nr 40, pos. 242, Regulation of the Minister of railways from 20 April 1920 applying introductions of the All-Polish personal and luggage Rate; D. U. Nr 97, pos. 708, Regulation of the Minister of railways from 20 October 1921 on the personal and luggage Rate on trains normal railway and broad-gauge; D. U. Nr 31, pos. 193, Regulation of the Minister of railways from 5 March 1923 about the personal and luggage rate on standard gauge railways and broad-gauge; D. Urz. Min. Cause Koeln Internal No. 9, pos. 347, Connection of Polish Societies Summer and Institutions organising the Summer camp in Warsaw on the basis of a decision Ministries of Internal Affairs, from 26 September 1922 No. BS 2153 / 22, at No. 786 was written down in the register of associations and connections; 1.7 Order of the ZHP Head from 10 August 1919 [in:] S. Sedlaczek (ed.): *Scouting*, Warsaw 1922, 18-23 p.; Order of Main Female Lodgings of 2 June 1925 "Official Messages", 1925 No. 7-8, p. 35; N.G. order of the h.p. L. 10. of 30 September 1925, "Official Messages", 1925 No. 12, 69-71 p.; *Tests on scouts*, "Highest scout instructor rank", 1930 No. 10, 115-119 p.; *Order ZHP Head L 7 from 24 March 1922*, "Official messages", 1923 No. 3, 4-6 p.; *The fourth NRH report*, "Official messages", 1924 No. 14 and 19; D. U. Nr 28, pos. 228 and the D. Urz. Min. Wyz. Rel. and Axis. Pub. No. 3, pos. 54; "Sport", 1925 No. 143, p. 282; "Sport", 1925 No. 146, p. 316; K. Wyrobek: *Scout in field. Field exercises*, Lvov 1932; the author placed instruction associated with essential requirements for participants in trips; NRH Report for 1932, AAN, Records of the Connection of the Polish Scouting, ref. 382, near 8; D. Urz. Min. Wyz. Rel. and Axis. Pub. No. 5, pos. 144; *NRH report for 1932*, AAN Records of the Connection of the Polish Scouting, ref. 382, near 8; W. Wagner: *According to the sun and stars. Diary of the Gdynia boy scout from sailing on a sailing boat across the Atlantic*, Warsaw 1933, *passim*; W. Bublewski (ed.): *Organization of scout sailing teams*, Warsaw 1933, *passim*; F. Gabrylewicz: *Scout boat sail - oar of type h*, Warsaw 1933, *passim*; J. Kuczyński: *Rower. Textbook to the rank of the rower*, Warsaw 1933, *passim*; *regulation of the council of ministers from 8 April 1936 about recognizing the association "Connection of the Polish Scouting" behind the registered charity*; Z. Wiśniewski: *Camping Action of the Connection of the Polish Scouting*, "Tourist in Poland", 1936 No. 5, 2-3 p.; *NRH report for 1937*, AAN Records of the Connection of the Polish Scouting, ref. 389, near 181-182; "Official Messages", 1938 No. 3, 41-44 p.; J. Majka: *Sheets from history and the tradition of the Connection of the Polish Scouting*, Warsaw 1971, 41-43 p.; J. Gaj, K. Hądzelek:

Polish Young people (1919-1939)⁴¹, YMCA in Poland (1919-1939)⁴², Youth Organization of Societies of Workers' Universities (1925-1939)⁴³ and Workers' Tourist Society in Poland (1935-1939)⁴⁴.

In the period of the Second Polish Republic organizations supporting tourist movements conducted business⁴⁵ and among them: Tatra Voluntary emergency ambulance service (1910-1939)⁴⁶, as well as the International Society operating in interwar years of sleepers and European express delivery letters, Belgijski S.A. (1919-1939)⁴⁷, Chambers Industrial and provident (1927-1939)⁴⁸, League of the conservation of nature (1928-1939)⁴⁹ and League of backing the Tourism up (1935-1939)⁵⁰.

History of the physical culture in Poland, Poznań 1997, p. 123; K. Weis: *Connection of the Polish Scouting in 1918-1939 years. Studies from the history of the youth organization into the II Republic of Poland*, Rzeszów 2007, 228-231 p..

⁴¹ AAP: *Catholic Connection of Male Young people. Records of the secretary's office 1919-1925*, ref. 1; AAP: *Catholic Connection of Male Young people. Records of the secretary's office 1919-1925, ref. 1; Articles of association of Catholic affiliating Male Young people, Poznań 1934, Art. 5 and 6; Articles of association of Catholic affiliating Female Young people, Poznań 1934, Art. 5 and 6; "Catholic Move", for 1934 Sr 313-336; M. Ponczek: *Physical culture in Polish Catholic youth organizations of the Second Polish Republic*, Katowice 1997, 66-69 p.; B. Hillebrandt: *Polish youth organizations XIX and of the 20th century. Outline of history*, Warsaw 1986, p. 72.*

⁴² YMCA - Young Men's Christian Association in Poland in Poland YMCA opened in 1918, and for her a marshal became the first honourable member Józef Piłsudski. Registration of the organization YMCA Poland took place in 1923 she was liquidated in 1949, and in 1989 a yr was being re-established; W. Kwast: *Tourism*, [in:] "Sports Guide", Warsaw 1933, 215-217 p..

⁴³ At the request of the Ministry cause OMTUR Internal from 3 February 1925 No. BB 443 / 25, was registered at No. 1246 in the register of associations and connections. Due to changes stipulated in the Articles of Association and legal next registration had an organization place: *Articles of association of the Company of Workers' Universities*, on the day of 30 June 1932 by commissioner Rząd the capital city of Warsaw at the No. BS 1115 / 155; at No. 999 *Articles of association of the Company of Workers' Universities*, on the day of 27 February 1937 by commissioner Rząd the capital city of Warsaw at the No. SP II-6 / 1746; H. Laskiewicz: *Workers' physical culture*, for 80-83 Sr; J. Gaj, J. Hądzek: *History of the physical culture in Poland*, Poznań 1997, p. 142.

⁴⁴ *Articles of association of the Workers' Tourist Society in Poland*, brw. and bpn., p. 1; H. Jakubowska: *Connection of Workers' Sports Associations in Poland (information Sketch)*, [in:] A. Wohl, H. Jakubowska, H. Laskiewicz (ed.): *Workers' Sport 1921-1939. Studies, documents, materials*, vol. And, Warsaw 1962, 44-45 p.; H. Laskiewicz: *Workers' Tourist Society in Poland (1934-1939)*, "the physical education and Sport" 1976, No. 20, 114-117 p.; H. Laskiewicz: *Workers' Tourist Society (1934-1939)*, the "Earth" 1975 - 1976, Warsaw 1979.

⁴⁵ *Organizational principles of Connections of the Tourist Propaganda and General Articles of association of the Connection of the Tourist Propaganda*, APK, Cracow province office, Management of Public Work, Tourism, 1930 vol. And, ref. 377 and, near 76.

⁴⁶ *Articles of association of the Tatra Voluntary emergency ambulance service*, [in:] M. Zaruski: *Tatra Voluntary emergency ambulance service. His organization, the history and rescue expeditions*, Warsaw 1922, 124-130 p.; *Regulations for members of Tatra Voluntary Rescue Emergency Service in Zakopane*, [in:] M. Zaruski: *Tatra Voluntary ...*, qtd. d., 131-140 p.; T. A. Pawłowski: *Tatra Voluntary emergency ambulance service*, "Peaks" 1948, p. 151.

⁴⁷ With the originator and the founder member of the international Compagne International company desec. Wagons-Lits there was a Georges Nagelmackers Belgian; *Twenty-year period of the communication in Poland revive 1918-1939*, reprint Łódź 2012, 500-501 p..

⁴⁸ *Regulation of the President of the Republic of Poland from 15 July 1927 about chambers industrial and provident*, D. U. Nr 67, pos. 591; § 1, *Regulations of the minister for industry and the Trade from 30 November 1927 on creating chambers industrial and provident, for appointing their registered offices and circles*, D. U. Nr 111, pos. 945; *Report of the Committee Between ministerial for examining of issues of the tourism 1928-1931*, Warsaw 1931, 32-33 p.; "Tourism. Bulletin of the Polish travel agency > Orbis < ", 1935 No. 9, p. 7.

⁴⁹ W. Szafer: *League of the conservation of nature*, Łódź 1927, 3-6 p.; *Articles of association of the Company "League of the conservation of nature"*, Warsaw 1928, p. 3; *League of the conservation of nature. Report on the activities*, the "Earth", 1929 No. 4, 49-55 p.; in Romanov: *League of the conservation of nature in 1929 (abstract of the annual report)*, the "Earth", 1930 No. 6, 115-119 p.; W. Goetel: *In the fight against national parks*, "Peaks", for 1930 Sr 133; register Change in 1931 at No. 1432 in the register of associations and connections

Action in the, holiday, winter resort and spa development of tourist movements was carried out by regional Societies and Connections. In the period of the interwar period she developed with the upturn especially in regions of Poland having interesting advantages fizio - graphical, natural and health. Forming regional organizations popularizing holiday actions, winter resort, tourist and spa in assumptions aimed at establishing one central holiday body in Poland⁵¹.

In the 20-lecia period interwar in Poland conducted the regional organizational operations of tourist movements: Podolian (Provincial) Tourist-tourist Company (1925-1939)⁵², in structures, which the Provincial Holiday Commission of Districts and Communes of the Tarnopol Province operated for (1938-1939)⁵³, the Volhynian Tourist Company and Cares of Monuments of the Past in the Lutsk (1927-1939)⁵⁴, Company of Huculszczyzny Friends (1933-1939)⁵⁵, Holiday Connection of Districts and Communes of the Cracow

they wrote down - *Articles of association "League of the conservation of nature in Poland"*, Warsaw 1931, p. 3; the league competition was registered 21 June 1937 at No. 1072 in the register of associations and connections at No. 1072; A. Leńkowa: *History of the League of the conservation of nature in Poland*, Warsaw 1968, 12-15 p..

⁵⁰ *Organizational protocol of the General Convention of the League of backing the Tourism up, undergone in Warsaw of day 12. of June 1935 in a meeting hall of the Ministry of the Communication* Warsaw 1935; *Articles of association of the League of backing the Tourism up, 1935 passim*; *Report of the Committee of Studies of the League of backing the Tourism up in the period from June 1936 up to July 1937* Warsaw 1935; *Articles of association of the League of backing the Tourism up, 1935 passim*; *Report of the Committee of Studies of the League of backing the Tourism up in the period from June 1936 up to July 1937 "Bulletin of the Committee of Studies of the League of backing the Tourism up"*, for 1937 Sr 9-11; *Decision of commissioner Rząd the capital city of Warsaw from 29 January 1938 No. II-5 Co. / 640; M.P. from 1938 No. 51, from the register of associations*; *Articles of association of the League of backing the Tourism up, 1938, p. 23*; *With front for the domestic tourism, Tourist-spring and communications courier* ", from 22 July 1938 No. 29, p. 1. [in:] addition to" of illustrated *Kuryera Everyday* ", 1938 No. 200; *Articles of association of the League of backing the Tourism up, 1938, § 3*; M. Fularski: *Current problems of the foreign tourism*, Warsaw 1938, p. 75; *Tasks of Connections of backing the Tourism up in Poland, "Turyzm of Poland"*, 1939 No. 4, 65-67 p.; A. Bobkowski: *Tourism in independent Poland: from memories A. Bobkowski*, Geneva 1958, p. 5; from. Kulczycki, S. Ostrowski: *Development of organizational forms of the tourism*, Wrocław 1965, p. 30; R. Bar, A. Doliński: *Tourism*, Warsaw 1971, p. 9; J. Gaj: *History of tourism...*, qtd. d., p. 72; M. Lewan: *Outline of the history of the tourism in Poland*, Cracow 2004, p. 49; L. Ćwikła: *Legal aspects of the development of tourism in Poland in 1918-1939 years*, for 167-169 Sr and 184-185.

⁵¹ *Report on the activities of the Association of Districts R. P. in the period from 1 April 1938 to 31 March 1939*, "Self-government" 1939, No. 31, p. 493; S. Leszczycki: *Of setting connections of summer resorts and winter resorts*, "Self-government" 1938 No. 2, 23-25 p.; K. Woyciechowski: *The Last stage in the organization of the holiday action*, "Self-government", 1939 No. 30, 476-478 p.; *Holiday Committee of the Area and Communes of the Vilnius PROV in Vilnius*, "Self-government" 1939, No. 18, 300-301 p..

⁵² *Articles of association of Podolian Tourist-tourist Company*, Tarnopol 1930, p. 3, approved with rescript of the Tarnopol province governor from 18 March 1930 L.: B-1348 / 30; *Report of the PTTK Department for the period from 1 May 1930 to 30 April 1931*, Tarnopol 1931, 4-10 p.; T. Kunzek: *The Podolian Earth. Description tourist - tourist of Tarnopol province. Section of backing the PTTK Tourism up in Tarnopol*, Tarnopol 1935, 43-48 p.; T. Kunzek: *The decade of the being and operationses of the Podolian Tourist-tourist Society 1925-1935*, Tarnopol 1936, p. 5; "Podola Znicz", 1936 No. 1, illustrated Body of the Chapter of Tourist Circles of the Podolian Tourist Company; "Tourist in Poland", R II, 1936 No. 11; "Political Generation and Economic", 1939, p. 605; *Report of the Department of the Central Podolian Tourist-tourist Society on activity for the time from 1 October 1937 to 30 April 1939*, 8-10 p.; M. Orłowicz: *My tourist memories*, Wrocław - Warsaw - Cracow, 1970 p. 575; Records of the Podolian Tourist-tourist Company into materials of the Centre of the History of the Tourism of Górska in Cracow, 4.01.12 ref..

⁵³ M. Orłowicz: *My tourist memories*, Wrocław - Warsaw - Cracow, 1970 p. 588; *Report of the Department of the Central Podolian Tourist-tourist Society on activity for the time from 1 October 1937 to 30 April 1939, passim*.

⁵⁴ § 4 articles of association of the Volhynian Tourist Company and Cares of Monuments of Past, Lutsk 1927, p. 13.

⁵⁵ *Articles of association of the Company of Huculszczyzny Friends*, Warsaw 1934, p. 24; *Report of the Branch of the Lvov Society of Huculszczyzny Friends for 1934*, Lvov [1935], p. 32; In part information the description of Huculszczyzny natural conditions, population structure, road and train communication, the list of hostels and

Province (1936-1939)⁵⁶, Connection of Mountain Soil (1936-1939)⁵⁷, Provincial Międzykomunalny Connection for supporting Of Holiday and Tourist matters the "Eastern Carpathians" in Stanisławs (1936-1939)⁵⁸ and Holiday-tourist Connection "Bieszczady" of Districts and Communes of the Lvov Province (1938-1939)⁵⁹.

Thanks activity of governmental bodies and associations and persons in the II Republic of Poland travel agencies conducted business.

It was the first Polish travel agency Bp "Orbis" created in Lvov in 1920 and acting to 1939, and farther chronologically: Polish Company of youth hostels (1926-1939)⁶⁰, Holiday-

tourist resorts; § 4 Articles of association of the Company of Huculszczyn Friends from 1933; § 6 Articles of association of the Company of Huculszczyn Friends from 1937

⁵⁶ Articles of association of the Holiday Connection of Districts and Communes of the Cracow Province, Cracow 1937, p. 12; Reunion of the self-government activists, active in holiday-tourist field in Cracow 30 August 1936 "Self-government" 1936, No. 36, 531-534 p.; Organization of the Holiday Connection of Districts and Communes of the Cracow Province, "Self-government" 1937, No. 5, 73-75 p.; S. Smolec: State of works on the traffic organization holiday in Poland, "Turyzm of Poland" 1938, No. 3, p. 4.

⁵⁷ Articles of association of the Connection of Mountain Soil, Warsaw 1937, p. 1; W. Goetel: Downward slope Górski in Sanok, "Peaks" 1936, for 232-233 Sr; [c. of miles.]: Formation of the Association of Mountain Soil, "Peaks" 1936, p. 233; W. Goetel: Issues of the mountain regionalism in Poland, "Peaks" 1936, for 129-168 Sr; Bulletin of the Connection of Mountain Soil, 1938 No. 3, p. 10; S. Leszczycki: Of setting connections of summer resorts and winter resorts, "Self-government" 1938, No. 2, 23-25 p.; Organization of summer resorts in the Cracow province, "illustrated Everyday Courier", from 11 March 1938 p. 21; The matter of holiday villages moved strongly ahead, "illustrated Everyday Courier", from 25 March 1938 p. 21; "Self-government" 1938, No. 2, 31-34 p.; Holiday activity of the local self-government, "Political and Economic Vintage" 1939, p. 321.

⁵⁸ M. Orłowicz: Tourism in Poland ..., the qtd. d. of 2-3 No.. p. 26.

⁵⁹ D. U. Nr 29, pos. 293, Regulation of the President of the Republic from 7 June 1927 about the industrial law, in many cases administrative authorities were industrial first instances among others: of Bydgoszcz, Grudziądz, Katowice, Royal Mill (current Chorzów), of Łódź, Poznań, Toruń, Warsaw; M. Fularski: Current problems of the foreign tourism, Warsaw 1938, p. 101; Agreement of the Ministry of the Communication with views of the economic self-government in tourist matters, "Tourism. Bulletin of the Polish travel agency "Orbis" from 1 August 1934, 15-16 No., p. 7; conclusions between for Izbowia of the Tourist Committee in matters of the tourist politics; Letter of the Ministry of Public Work to Provincial Office in Kraków from 5 June 1931, APK, Management of Public Work, Provincial Tourist Committee, ref. 337 B, bpn.

⁶⁰ Circular of the Ministry of Religious Faith and the Public Enlightenment from 3 December 1923 to Kuratorjów of all School Circles on using the fund for games and motor games, D. Urz. Min. Wyz. Rel. and Axis. Pub. from 1924 No. 7, pos. 65; Circular of the Ministry of Religious Faith and the Public Enlightenment to Kuratorjów of School Circles, to the Silesian Province and to Dyrekcyj of all secondary school secondary schools, on payments to the building site finish saying vocational schools and teaching seminars holiday, D. Urz. Min. Wyz. Rel. and Axis. Pub. from 1926 No. 9, pos. 105; K. Sosnowski: School holiday houses, "physical education" 1927, from. 7-8, for 191-195 Sr; D. U. Nr 12, pos. 79; is bringing up, T. Dziekoński: Travel agencies in the historical and organizational outline, Warsaw 1928, p. 26; Instruction from 17 March 1931 No. the 1st century F. 2130 / 31 on holding and using School Lodging Hostels, D. Urz. Min. Wyz. Rel. and Axis. Pub. 4-5 No., pos. 53; Circular of the Ministry of Religious Faith and the Public Enlightenment to Kuratorjów of School Circles for the province of Śląski and the Management of all secondary school secondary schools, vocational schools and teaching seminars on payments to the building site talk through holiday, D. Urz. Min. Min. Wyz. Rel. and Axis. Publication from 1930 No. 7, pos. 128; Report of the Committee between ministerial for examining of issues of the tourism 1928-1931, Warsaw 1931, p. 91; M. Orłowicz: Holiday houses for young people in Poland and with foreign countries, "physical education" 1933, from 6-8, for 222-232 Sr; Circular of minister Wyznanie Religious and of Public enlightening to everyone Kuratorjów of School Circles, to the Department of enlightening the Silesian Province, to Krzemieniecki Secondary School and to attendance officers on the visit of inspection of school lodging hostels, as to the D. Urz. Min. Wyz. Rel. and Axis. Pub. from 1930 No. 3, pos. 39; The holiday guide for schools and secondary school children, Warsaw 1936, 23-24 p.; Report of the Polish travel agency Orbis company from limited Ans. in Warsaw from activity in 1938, Brw Warsaw. p. 25; ordering minister Faith Religious and of Public enlightening from 10 May 1938 The II No. W-3944 / 38 on holding and using School Holiday Hostels, D. Urz. Min. Wyz. Rel. and Axis. Pub. No. 5, pos. 120; S. Wodejko: Polish Company of youth hostels (PTSM), "tourist movements" 1973, from. 2, p. 44; B. Wąsowski: Outline of the operations of the Polish travel agency "Orbis" in 1923-1939 years, [in:] K. Saysse-Tobiczyk (ed.): 50 years of the operations of Orbis, Warsaw 1973, 11-18 p.;

tourist Connection "Bieszczady" (1937-1939)⁶¹, Cooperative Tourist – holiday "Bunch" (1937-1939)⁶², Polish travel agency "Poltur" (1928-1939)⁶³, Principal Organization of the Polish Hotel Industry (1928-1939)⁶⁴.

Activity is meriting attention on the field of tourist movements of the foreign ministry which it took to signing between Poland and Czechosłowacją in 1925 yr of the visa-free tourist convention developed still after the World War II.

Conditions and the operations of associations and tourist organizations which conducted activity in the interwar period led for the participation of the Polish people in the following tourist forms: walking, horse, car and motor, mountain, ski, bicycle, water (with using sailing boats, steamers and motor ships, as well as kayaks and the boat oar - sail), pilgrimage and spa.

Special care of the development of the activities holiday, winter resort and spa developed the yr starting from 1927 PUWF and PW. a development of the recalled movement, as activity were treated supplementing the process of the physical education and the basic training⁶⁵.

Apart from tourist organizations and governmental bodies, in developing the tourism in the period of the interwar period ideological-political organizations contributed the significant participation, including organizations prosanacyjne, national and left-wing. Functionings of these political organizations mutually polarized. For the tourism a self-government local government which in many cases accurately searched the growth of the regional development out with the development of tourism carried the most active participation in the development of bases. Achievements which on the field of the tourism carried activity of the Polish Company of the Tatra and Polish Tourist high society, Connection of the Polish Scouting, Gymnastic Company are deserving the special distinction "Falcon" and Connection of Sagittariuses "Sagittarius", but also: Company of disseminating the Skiing⁶⁶, State Office of

⁶¹ *Articles of association of the Holiday-tourist Connection "Bieszczady" of Districts and Province Lvov*, Lvov 1938, p. 16; "Turzym of Poland", II R., 1939 No. 4, No. 5.

⁶² § 2, *Cooperative articles of association. tourist cooperative - Holiday "Bunch" in Warsaw with the responsibility with shares*, [in:] J. Dominko, K. Wyszomirski, A. Uziembło: *Bunch. Cooperative tourist-holiday. What cells the Cooperative serves Bunch*, Warsaw 1939, 25-32 p.; J. Gaj: *Outline of the history of the tourism in Poland*, Warsaw 2003, p. 95; S. Gierwatowski: *Problems of the tourism in the light of diaries the "younger generation of peasants"*, [in:] "Workers' Sport", 1968, vol. IV.

⁶³ *Report of the Committee Between ministerial...*, the qtd. d.; T. Dziekoński: *Travel agencies...*, qtd. d.; from: Kulczycki: *Outline of history...*, qtd. d.; L. Ćwikła: *Legal aspects of the development of tourism in Poland in 1918-1939 years*, Lublin 2011, *passim*.

⁶⁴ Polish affiliating Owners Hotelów with the registered office in Warsaw in 1918 eight biggest Warsaw hotels formed the yr. It was written down in the register of associations and Connections at No. 59, on the base of decision of the Ministry of Internal Affairs from 1 July 1919 at No. 290 PZ. in 1922 The association broke down into two organizations: affiliating Owners Hotelów and of boarding houses with registered office in Warsaw, written down in the register of associations and connections at No. 659 based on deciding the Minister of Internal Affairs from 4 March 1922 at the No. BS 274 / 22, D. Urz. Min. Cause. Internal No. 3, pos. 112; the Another registration of NOPPH articles of association after amendments to his regulation took place at No. 1077, based on the decision of commissioner Rząd the capital city of Warsaw from 7 May 1930, No. Bp 4026 / 30; *Principal Organization of the Polish Hotel Industry. Articles of association*, Warsaw 1929, p. 1, and after changes stipulated in the *Articles of Association, Principal Organization of the Polish Hotel Industry. Articles of association*, Warsaw 1939, p. 1; *N.O.P.P.H. report on the activities for 1938*, "Bulletin of the Principal Organization of the Polish Hotel Industry", 1939 No. 2, 5-6 p..

⁶⁵ "Physical education", 1935 from. 3-4, for 79-94 Sr; "Political and Economic Vintage" 1939, for 321-322 Sr; "Review of the job security" 1939 No. 5, p. 130 - 131; L. Szymański: *Physical culture in the politics of the Second Polish Republic*, Wrocław 1995, p. 110.

⁶⁶ *Report of the Committee Between ministerial*, p. 21, on supporting the tourism by the Min. Cause Servicemen of especially forms of the cycling, skiing, rowing and sailing tourism which was connected with developing the physical fitness of future soldiers.

the physical education and the basic training (1927-1939)⁶⁷, of Poland Connection of the Active Tourism (1937-1939)⁶⁸, Holiday Connection of Districts and Communes of the Cracow Province (1937-1939)⁶⁹, for supporting cause the Provincial Council Connection Holiday and Tourist the "Carpathians" (1937-1939)⁷⁰, Holiday-tourist Connection "Bieszczady" (1937-1939)⁷¹, Central Office of the Holiday at consisting of Cultural-educational Organizations (1937-1939)⁷², Committee of a company holiday (1938-1939)⁷³, trade unions⁷⁴, Organization of Young people of Societies of Workers' Universities⁷⁵.

Listed societies and connections at the end of the interwar period with the tendency of the steady increase consisted about 100 000 of persons⁷⁶.

Authorities of Poland demonstrated the interesting initiative associated with the organization of border tourist movements and Czechosłowacji which on 30 May 1925 ratified a tourist convention. Convention entered into between Republic became Poland and the Czechoslovakian Republic signed in Prague⁷⁷.

Implementing provisions to the tourist convention by delegates of governments Polish and Czechoslovakian a yr signed in Cracow on of 11 March 1926 stayed⁷⁸.

In Poland in 1919-1939 years national minorities developed the tourism activity⁷⁹, and among them peculiarly standing out German, Romany, Ukrainian and Jewish. Principal organizations and associations operating in listed national circles among others are meriting attention: amongst Germans organization "Beskidenerverein" acting on areas Beskidów West and in Karkonoszach⁸⁰. On Polish areas also a movement movement of the Romany

⁶⁷ PUWFiPW in the program carried out apart from supporting the physical education and the serviceman supported the tourist undertakings associated especially with the participation of young people in the tourism and the sightseeing, D. Urz. Min. Wyz. Rel. and Axis. Pub. No. 3, pos. 37; Ministry of Internal Affairs in Warsaw. Any other business 1923-1931, ref. 753, near 7.

⁶⁸ L. Szymański: *Physical culture in the politics...*, qtd. d. of 110-111 p..

⁶⁹ There.

⁷⁰ There.

⁷¹ There.

⁷² From. Kulczycki: *Outline of the history of the tourism in Poland*, Warsaw 1977, 151-169 p..

⁷³ Enclosure 1 to the letter of minister Robota Public N. Neugebauera to the Minister of Internal Affairs from 9 April 1931, AAN, the Ministry of internal affairs in Warsaw. Any other business 1923-1931, ref. 753, near 8.

⁷⁴ L. Szymański (ed.): *From the recent history of the physical culture in Poland*, Wrocław 1993, 89-98 p.; H. Laskiewicz: *Workers' physical culture in Poland*, [in:] *Workers' Sport*, Warsaw 1971, vol. VI, for 80-93 Sr.

⁷⁵ There.

⁷⁶ L. Ćwikła: *Legal aspects of the development of tourism in Poland in 1918-1939 years*, Lublin 2011, *passim*; *Twenty-year period...*, qtd. d. p. 478.

⁷⁷ *Tourist convention between Republic with Poland but the Czechoslovakian Republic, signed 30 May 1925 in Prague*, D. U. the Republic of Poland No. 57, pos. 333, from 11 June 1926; *Tourist convention from Czechoslovakia*, "Tourist Inspection", for 1925 Sr 3; M. Orłowicz: *Tourist Convention Polish-Czechoslovakian*, "Peaks" 1926, for 135-140 Sr; cf. L. Szymański: *From the history of the tourism in the Second Polish Republic. Tourist convention Polish-Czechoslovakian*, "we are wandering", 2010 No. 3.

⁷⁸ cf. L. Szymański: *From the history of the tourism in the Second Polish Republic. Convention...*, qtd. d. Delay in bringing the Convention into effect with sentence ... L. Szymański ...*probably caused political conditioning. She came into effect already after the May coup, when Ignacy Mościcki, M. Ordyłowski, L. Szymański were the president of Poland: Model of the development of tourism and the motor recreation in Poland and on Lower Silesia after the World War II 1945-2012*, Wrocław 2014, p. 7.

⁷⁹ National minorities - group of the population of the given state differing from the majority of his citizens in its, racial, linguistic or religious nationality (with religion); A. Krzyżanowski, K. Kumaniecki: *Statistics of Poland*, Cracow 1915; *the II census in Poland in 1931* GUS Warsaw 1932; T. Ładogórski: *Study of populating XIV Poland*, Wrocław 1958; New popular encyclopedia PWN, vol. 5, Warsaw 1996, 73-76 p..

⁸⁰ "Beskidenerverein" acted officially in 1893-1945 years; for the unification of applying at the work for the company a name was taken on "Beskidenerverein". In studies and in sources to find it is possible spelling "Beskidenerverein", BESKIDEN-VEREIN, Beskiden-Verein; K. Szczurek, J. Matzura [in:] J. Golec, S. Bojda: *a biographical dictionary of the Cieszyn earth*, vol. 3, Cieszyn 1998, p. 169; on the Czech side a Czech Pohorská Jednota society operated "Radhošť" was active in Beskidach belonging at present to the Czech Republic; Merta

population was noticeable⁸¹. In Poland in 1921-1939 years by Poles, Germans and Roms also an Ukrainian population participated in tourist movements in the Ukrainian Tourist Company "Płaj"⁸², as well as Jewish population in the Jewish Tourist Company (1906)⁸³.

In the interwar period in Poland, the tourism made up for arrears and backwardness's which were created during seizures, relating to tourist movements which developed in other countries of Europe. In the discussed period a row of recreational-tourist directions was developed, from scientific-cognitive forms through the historical tourism, spa and pilgrimage, tourist tourism, all the way to emerging tourisms play – light for the qualified tourism

(PTT Żywiec), Dr. Stonawski ("Beskiden Verein): BV" Żywiec ", " illustrated Guide to Beskidach ", passim; M. Orłowicz: *Illustrated guide to Galicyi, Bukowina, Spis, Orawie and Cieszyn Silesia: with the map of Galicyi and the Tatra mountains, with plan of Lvov, of Cracow and 262 illustrations*, Lvov 1919. Reprint - Krosno 2005, p. 501; W. Miodowicz: *Women's Mountain. Tourist monograph*, Żywiec 1930, passim; E. Moskała: *Museum of the tourism on the Women's Top*, Sucha Beskidzka 1970, passim; J. Gąstoł: *Beskiden Verein but the Polish tourism Pt And, "Peaks"*, Warsaw - Cracow 1978, p. 159; A. Wiecheć: development of tourism and of exploration on the Women's Top to 1918, [in:] A. Nowakowski, S. Zaborniak, (ed.): *Sketches from the history of the tourism in Poland. Studies and sketches from the history of the physical culture*, Rzeszów 2005, No. 3, p. 44.

⁸¹ Mention in *the life of St George*; J. Ficowski: *Gypsies in Poland, the history and customs*, Warsaw 1989, passim; Zoltan D. Baran: *The East European gypsies: regime change, marginality, and ethnopolitics*, Cambridge, University Cambridge Press, 2002; Angus M. Fraser: *History of gypsies*, Warsaw 2001, passim; L. Ostalowska: a gypsy is a gypsy, Warsaw 2000, passim; A. Bartosz: *Gypsy carts* [in:] "Meetings with monuments", 1984 No. 1, 30-34 p.; A. Fraser: *History of gypsies, translator E. Klekot*, Warsaw 2001, passim; Frost L. Na gypsy slags [in:] "get to know world", 1966, No. 9, 11-15 p.; T. Pobożniak: gypsies, Cracow 1972, passim; J. Ficowski: gypsies on Polish roads, Cracow 1965, passim; www.muzeum.tarn that. Sq; A. Caban: End of wandering, [in:] www.kulturaenter.pl, the 12.07.2014 access; E. Nowicka (ed.): *Situation of Roms in Poland. At us life's ups and downs*, Cracow 1999, passim; A. Mirga: L. Mróz, gypsies. *The dissimilarity and the intolerance*, Warsaw 1994, passim; A. Bartosz: don't be afraid of a gypsy, Sejny 1994, passim; gypsies European people,, New Books "T. 12 from 2001; L. Mróz: *the Genesis of gypsies and their culture*, Warsaw 1992, passim; A. Lubecki: Bergitka of the Rom. Cultural identity, Cracow 2005, passim.

⁸² Diary of the Tatra Company, vol. X, 1885, p. 38; M. Orłowicz: Organization of the national care of the tourism and the tourist industry in Poland. "physical education", 1932, from. 6; E. Żarskij: Zabuti plai ... "Żytija and Znanja", 1934 No. 6, p. 183; Zahalni Protestant congregations Ukraińskoho Turistyczno-Krajoznawczo Towaristwa "Płaj", "Nowyj Time", 1936 No. 133, p. 16; from diłalności Ukrajńskoho Krajoznawczo-Turisticznoho Towaristwa "Płaj", "our Batkiwyszczyna", 1937 No. 2, p. 47; Announcement Hołownoho Wydiłu T-wa "Płaj" at for Leo, "our Bat'kiwyszczyna" 1937, No. 9, p. 204; L. Becz: "Płast" in peremyśkij ukrajńskij himnaziji, [in:] De sribnoletynj of Hays is sailing ... Propamytna knyha juwileju 50-littia ukraińskoj derżawnoji himnaziji in Peremyszli 1888-1938, Przemyśl 1938, 85-93 p.; Ukrainian Tourist-tourist Company "Płaj", "Ethnic Matters", 1939 No. 1-2, p. 120; Payments on lisowych zaliznyczkach, "our Bat'kiwyszczyna, 1939 No. 6, 164-165 p.; A. Kwilecki: Lemkoes. Issues of the migration and the assimilation, Warsaw 1974, passim; O. Waceba, Naris from history west Ukrainian sports of move. Lvov 1997, p. 69; O. Hajśkij: Tilowychownia and sport. [in:] B. Krawciw, I. Stawniczin and other (ed.): occasional anthology stanisławiwśkiej zemli. Zbirk materialiw to istorii Stanisławowa and Stanislawiwszczyny, New York - Toronto - Munich 1975, 341-388 p.; from. Kulczycki: Outline of the history of the tourism in Poland. Warsaw 1977, p. 113; W. Krygowski: History of the Polish Tatra Company. Warszawa-Kraków. 1988, for 28-29 Sr; O. Kuzmowycz: Początek and the bloom Karpatskoho leszczetarśkoho Kłubu 1924-1984, Lvov - Munich - New York of 1989 p. 16; J. Czajkowski (ed.): Lemkoes in history and the culture of the Carpathians, Rzeszów 1992, passim; B. Dobrański: Role of Ukrainian cultural-educational societies in the development of the education in Galicji in the second half XIX and of beginning of the 20th century. [in:] Galicja and her legacy, vol. 8 (educational Thought in Galicji 1772-1918). Rzeszów 1996, 347-351 p.; J. Żurko: Lemkoes - among an ethnic group and the nation, [in:] national minorities in Poland, [in:] from. Kureza (ed.): Wrocław 1997, passim; L. Szymański: management model with physical culture in the Second Polish Republic and Folk Poland, "physical culture" 1997 No. 1-3, for 323-324 Sr; S. Zaborniak: physical culture of the Ukrainian population on Polish land in 1868-1939 years, Rzeszów 2007, 79-84 p.. Cultural identity, Cracow 2005, passim.

⁸³ PTK articles of association from 1925; ŻTK Articles of association from 1927; "Tourist Guide", Warsaw 1932; "Tourist Guide", Warsaw 1933; A. Cały: Jewish periodicals and occasional forms in Polish, Bibliography, Warsaw 2005; the "Sightseeing" is flying 1933-1934; "Messages" 1930-1935 is flying; "Sightseeing - ŻTK Messages" in 1935-1939 years; "Small statistical yearbook 1938", Warsaw 1938; "Small statistical yearbook 1939"; GUS, Warsaw 1939, GUS; W. Skowron: tourist-tourist Organizations of Jewish national minorities in Poland in the Twenty-year period interwar, passim.

including her compensating function directed by sports attractions especially at secondary school children, as well as popularized rest Saturday - festive in bigger so-called urban environments of "picnics". Progress which was made in the row of organizational and logistic terraced houses, and in tourist forms he also had tendencies of the quality and quantitative steady increase and within 20 assessed years are visible. The tourism in Poland in the interwar period was in a constant development.

ORGANIZACJE I STOWARZYSZENIA KRAJOZNAWCZO-TURYSTYCZNE DZIAŁAJĄCE W POLSCE PRZED 1939 R.

Stanisław ZABORNIAK¹, Łukasz SZMYD²

1. Wydział Wychowania Fizycznego, Uniwersytet Rzeszowski, Rzeszów, Polska
2. Instytut Kultury Fizycznej Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. St. Pignonia w Krośnie, Polska

Keywords: II Rzeczypospolita, organizacje, stowarzyszenia, krajoznawstwo, turystyka, historia

W wielu europejskich krajach w drugiej połowie XIX w. powstawały towarzystwa turystyczne (pierwszy „Alpine Club” w 1857 r.)⁸⁴. Wśród zadań tych pierwszych towarzystw turystycznych znajdowało się m.in. organizowanie wycieczek, tworzenie niezbędnej bazy turystycznej i materialnej, propagowanie turystyki, niesienie pomocy swoim członkom. W początkowym okresie wraz z rozpoczynaniem działalności organizacji i stowarzyszeń wydzieliły się różne formy turystyki (górska, narciarska, uzdrowiskowa, żeglarska i inne)⁸⁵. Prawie równocześnie z europejskimi organizacjami i towarzystwami rozpoczęły się kształtować struktury organizacyjne turystyki na ziemiach polskich. Znaczny wpływ na charakter ich działalności miały wzory, które przywozili ze sobą przybywający do kraju obcy podróżnicy, a także wracający do kraju Polacy. Warunki fizjograficzne i przyrodnicze Polski, bogactwo kulturowe oraz dziedzictwo narodowe z udziałem rodzimych działaczy wykształciło swoiste dla polskości idee turystyczne, wokół których tworzone wzory i formy polskiej turystyki⁸⁶.

Inicjatywa powołania w środowisku polskim pierwszej organizacji turystycznej pojawiła się wśród działaczy społecznych w zaborze austriackim. W 1873 r. powstało Galicyjskie Towarzystwo Tatrzańskie, dla celów ogólnopolskich rok później działacze przyjęli dla niego nazwę Tatrzańskie Towarzystwo (TT). Po odzyskaniu niepodległości w 1918 r. do jego nazwy w 1920 r. dla podkreślenia państwowości dołączono określenie Polskie Towarzystwo Tatrzańskie (PTT)⁸⁷.

PTT chronologicznie, było pierwszą w Polsce i szóstą na świecie organizacją, którą założyli przedstawiciele krakowskiego mieszczaństwa, ziemiaństwa i inni obywatele z całej Polski. W latach 1873–1918 TT było organizacją o charakterze naukowym, które realizowało

⁸⁴ A. L. Mumm: *The Alpine Club Register (1857–1863)*. Kolejno na zachodzie Europy powstawały w Wielkiej Brytanii – Alpine Club (1857 r.), a dalej kolejno: austriacki – Österreichischer Alpenverein (1862 r.), szwajcarski – Schweizer Alpen Club (1863 r.), włoski – Club Alpino Italiano (1863 r.), niemiecki – Deutscher Alpenverein (1869) i powstały z połączenia klubów austriackiego i niemieckiego – Deutscher und Österreichischer Alpenverein (1877 r.).

⁸⁵ R. Wacek: *Wspomnienia sportowe*, Opole 1947, s. 191–194.

⁸⁶ W. Pol: *Pieśń ziemi naszej*, Poznań 1843, *passim*; J. U. Niemcewicz: *Podróże historyczne. Podróż w 1811 r.*, St. Petersburg 1859, *passim*; A. Zieliński: *Polskie podróże po Śląsku w XVIII i XIX w. (do 1863)*, Wrocław 1974, *passim*; A. Zieliński: *Podróże Polaków na Łużyce w XIX w.* Wrocław 1975, *passim*; S. Augustowicz, J. Jasiński, T. Oracki: *Wybitni Polacy w Królewcu. XV–XX wiek*, Olsztyn, 2005; Z. Górka: *Wincenty Pol [w:] Wybitni geografowie Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków 1999, seria: *Geografia w Uniwersytecie Jagiellońskim 1849–1999; Wincenty Pol [w:] Polski Słownik Bibliograficzny*, Kraków, 1982–1983.

⁸⁷ Archiwum Akt Muzeum Tatrzańkiego w Zakopanem, sygn. AR/NO/182, *Statut Galicyjskiego Towarzystwa Tatrzańkiego*, Nowy Targ 31 XII 1873; W. Anczyc: *O dawnym Zakopanem (13 ryc.)*, „Taternik”, 1937, R. 15, s. 1–23; W. Krygowski: *Dzieje Polskiego Towarzystwa Tatrzańkiego*, Warszawa – Kraków 1988, s. 18; W. L. Anczyc: *W Tatry [w:] S. Zając, J. Kwiecień: Polskie pejzaże. Antologia poezji*, Warszawa 1993, s. 18.

badanie gór, szerzyło wiadomości o nich a także uświadamiało mieszkańcom i turystom konieczność ochrony przyrody. Od 1909 r. po utworzeniu Tatrzańskiego Ochotniczego pogotowia Ratunkowego z inicjatywy Mariusza Zaruskiego w strukturach TT, niosło pomoc zagubionym turystom. Działacze Towarzystwa rozwinęli akcję szkolenia przewodników i tworzenia sieci znakowanych szlaków turystycznych. Duże znaczenie w popularyzacji idei TT miały jego, wydawnictwa m.in.: „Pamiętnik Tatrzański”, „Wierchy” i „Taternik”. W dbałości o wędrujących w TT od samego początku swego istnienia budowało schroniska górskie. Pierwsze powstało w 1874 r. nad Morskim Okiem. Następne powstawały na najatrakcyjniejszych trasach turystycznych m.in. na trasie: Dolina Waksmundzka – Roztoka – Dolina Pięciu Stawów – Hala Gąsienicowa. Do 1914 r. TT wybudowało – 11 schronisk, a w latach 1919–1939 na terenie wszystkich gór znajdujących się w obrębie terytorium II Rzeczypospolitej – 47. Działacze PTT rozwijali pierwszą w Europie inicjatywę utworzenia na terenie Tatr – Tatrzańskiego Parku Narodowego. W 1935 r. PTT ustanowił regulamin wykonywania norm na Górską Odznakę Turystyczną, której idea przetrwała do dziś⁸⁸.

Na terenie Śląska Cieszyńskiego, znajdującego się pod zaborem austriackim w 1910 r. powstało Polskie Towarzystwo Turystyczne „Beskid”. W założeniu programowe działacze postanowili *...zająć się wydawnictwem polskich map i urządzać wspólnej wycieczki...* Wydawnictwo oprócz opisywania polskości terenów wydawaniem w języku polskim było formą przeciwstawiania się prowadzonej na terenie Śląska Cieszyńskiego germanizacji przez stosowanie w szkołach średnich języka niemieckiego.

Utworzone w 1873 r. Towarzystwo Tatrzańskie, które powstało w sprzyjających warunkach autonomii panującej w zaborze austriackim, wyprzedziło w działalności o 33 lata Polskie Towarzystwo Krajoznawcze (PTK), które powstało w 1906 r. w zaborze rosyjskim⁸⁹.

⁸⁸ *Protokół z XLV zwyczaj. Walnego Zgromadzenia Tow. Tatrzańskiego odbytego w dniu 28 czerwca 1919 r. w sali Gabinetu Geologicznego Uniw. Jag. w Krakowie*, „Pamiętnik Towarzystwa Tatrzańskiego za lata 1919–1920”, 1920 s. 17; S. Barabas: *Klusownicy i zwierzyzna w Tatrach*, „Taternik”, 1923 nr 1, s. 158–184; J. G. Pawlikowski: *W sprawie ochrony kozic słów kilka*, „Taternik”, 1923 nr 1, s. 185–191; R. W. [Rudolf Wacek]: *50-lecie Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego*, „Sport”, 1923 nr 64, s. 282; W. Goetel: *Parki Narodowe na pograniczu polsko-czeskosłowackim*, „Taternik”, 1926 nr 4, s. 127–132; *Odezwa uczonych polskich i czeskosłowackich w sprawie Narodowego Parku Tatrzańskiego*, „Taternik”, 1926 nr 4, s. 133–134; M. Świerż: *Stanisław Staszic w Tatrach*, Lublin 1926, s. 2–3; W. Goetel: *Dookoła utworzenia pogranicznych Parków Narodowych*, „Taternik” 1927 nr 5, s. 138–147; W. Goetel: *W toku prac nad utworzeniem pogranicznych parków narodowych*, „Taternik”, 1928 nr 6, s. 129–142; *Ochrona przyrody naczelnym zadaniem turystyki słowiańskiej. – III. Zjazd Assoc. Słow. Tow. Tur. (1 ilustr.)*, „Taternik”, 1928 nr 6, 143–148; W. Goetel: *O ochronę przyrody gór (13 ryc.)*, „Taternik”, 1937, R. 15, s. 148; W. Krygowski: *Rola PTT w badaniach polskich gór i jego znaczenie kulturotwórcze*, [w:] M. Bronikowska (red.): *Symposium Góry w kulturze polskiej*, Kraków 1975, s. 14–18.

⁸⁹ *Ustawa Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego (brak miejsca i roku wydania)*, s. 1, AAN, Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w Warszawie, Wydział Kształcenia Nauczycieli, sygn. 178, k. 174–181, Podczas rozpoznania wniosku o rejestrację w lipcu 1906 r. Warszawski Urząd Gubernialny z uwagi na zamieszczenie w nazwie towarzystwa wyrazu *Polskie Towarzystwo Krajoznawcze*, odmówił rejestracji stowarzyszenia, po dodaniu przed nazwą wyrazu *Ustawa*, Warszawski Urząd Gubernialny do Spraw Stowarzyszeń, w dniu 9 listopada (27 października) 1906 r. pod nr 42, zarejestrował statut o nazwie *Ustawa Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego*, na co dzień członkowie i inne osoby związane z Towarzystwem używały nazwy: *Polskie Towarzystwo Krajoznawcze*, zobacz K. J. Jędrzejczyk: dz. cyt., s. 23–24; *Zjazd krajoznawczy w Warszawie*, „Roboty Publiczne”, 1920 z. 5, s. 244–245; W dniu 23 maja 1922 r. pod postanowieniem MSW Dz. Urz. Min. Spraw Wew. Nr 5, poz. 204, pismem Nr BS 457/22 pod nr 712, PTK wpisano do rejestru stowarzyszeń i związków; *Pierwszy Ogólnopolski Kongres Krajoznawczy w Poznaniu w dniach 12–13 lipca 1929 r. Protokół obrad*, (br.m. i r.wyd.); *Pierwszy Ogólno-Polski Kongres Krajoznawczy w Poznaniu w dniach 12 i 13 lipca 1929 r.*, „Ziemia”, 1929 nr 15–16, s. 271–273; *Pierwszy Ogólnopolski Kongres Krajoznawczy w Poznaniu w dniach 12 i 13 lipca 1929 r.*, „Ziemia”, 1929 nr 19, s. 329–337; J. Szczepkowski: *Piesza turystyka na pierwszej wystawie sportowej*, „Turysta”, 1956 nr 12, s. 10; T. Maczubski: *Z dziejów turystyki w Warszawie. Kalendarium lata 1873–2003*, Warszawa 2003, s. 20–21; W. Skowron: *Mimo wojny – PTK w latach 1914–1918*, [w:] W. Skowron, J. Umiński (red.): *Studia i materiały z dziejów krajoznawstwa polskiego*, Warszawa 2006, s. 26.

Wśród głównych celów działalności, jakie Towarzystwo wyznaczał swoim działaczom było: szerzenie wiadomości krajoznawczych, gromadzenie krajoznawczych zbiorów naukowych związanych z ziemią polską, organizowanie wycieczek po kraju, urządzenie wystaw krajoznawczych, roztaczanie opieki nad dziedzictwem historycznym i osobliwościami przyrody. Główną ideą PTK były dążenia do jedności ziem polskich. Mimo stanu wojennego, jaki panował na terenie zaboru rosyjskiego działaczom PTK udawało się w swojej działalności przemycić szereg patriotycznych działań, m.in.: ...*budzenie prowincji polskiej do życia samodzielnego we wszystkich dziedzinach*... Swoje cele PTK realizowało m.in. przez szeroką działalność wydawniczą. Wydawano, pocztówki z krajobrazem polskich zabytków i rejestrujących narodowy folklor, wydawano szereg przewodników i broszur krajoznawczych. Od 1910 r. PTK systematycznie wydawało czasopismo „Ziemia”. Tworzone terenowe Koła PTK wydawały regionalne przewodniki i broszury. Szereg wydawnictw kierowanych było do młodzieży zrzeszonej wokół Kół Krajoznawczych Młodzieży Szkolnej⁹⁰.

Na terenie zaboru pruskiego na terenie Wielkopolski i Śląska, gdzie realizowany był program germanizacji pierwsza organizacja o charakterze turystycznym pod nazwą Towarzystwo Wycieczkowe (TW) powstała w Poznaniu w 1909 r. Poznańskie Towarzystwo afiliowane było do gniazda poznańskiego TG „Sokół”. Jego działalność była przeciwwagą dla działającej na terenie Wielkopolski niemieckiej „Turnverein”. Członkowie TW organizowali spotkania, odczyty, prowadzili bibliotekę, wydawali biuletyn, a także urządzali wycieczki. W 1913 r. w Poznaniu z inicjatywy Bernarda Chrzanowskiego i Cyryla Rataja powstało Towarzystwo Krajoznawcze (TK). TK w swojej działalności turystycznej prowadziło szeroką działalność patriotyczną, jego oddziały powstały na terenie Wielkopolski i Śląska. Większość towarzystw krajoznawczych na terenie zaboru działało do momentu odzyskania przez Polskę niepodległości.

Rozwój turystyki w dobie zaborów na ziemiach polskich związany był z poszukiwaniem możliwości rekreacyjnych, dla których wykorzystywano motywacje związane z poznawaniem własnego kraju, z działalnością naukową i popularyzacją wiedzy o kraju, istotnym elementem była możliwość wykazywania się w działalności turystycznej swoją narodową tożsamością. Jeszcze przed wybuchem I wojny światowej powstały następujące towarzystwa w 1906 r. w Krakowie Krajowy Związek Turystyczny i w 1908 r. Akademicki Związek Sportowy, a we Lwowie w 1906 r. Akademicki Klub Turystyczny, w 1907 r. Karpackie Towarzystwo Narciarzy (1907–1939).

Odzyskanie niepodległości przez Polskę w 1918 r. zmusiło władze nowo odrodzonego państwa na prowadzenie działalności scalającej ziemię i zbliżające Polaków żyjących przez prawie 150 lat w warunkach trzech zaborów⁹¹. Do tego celu, od początku polityka II Rzeczypospolitej wykorzystywała idee polskich organizacji turystycznych i krajoznawczych działających w XIX i na początku XX w. do wybuchu I wojny światowej. Tak prowadzona polityka państwa gruntowała kierunki działalności na polu rozwoju turystyki w Polsce⁹².

Podczas tworzenia się zrębów organizacyjnych państwa polskiego po 1918 r. rozwój turystyki powierzono Ministerstwu Robót Publicznych (MRP)⁹³. W jego strukturach w dniu 28 czerwca 1919 r. został utworzony Referat opieki nad turystyką w Polsce⁹⁴. Ministerstwem RP kierował wówczas minister inż. Józef Próchnik. Na stanowisko pierwszego kierownika

⁹⁰ Statut Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego, Warszawa 1925, *passim*.

⁹¹ Dr M. Orłowicz: *Turystyka w Polsce w 1921 r.*, „Sport”, 1922, nr 1, s. 6.

⁹² R. Wacek: *Wspomnienia sportowe*, Opole 1947, s. 191–194.

⁹³ J. Chelmecki: *Państwowe i społeczne inicjatywy rozwoju ruchu turystycznego i krajoznawczego w Polsce w latach 1919–1939* [w:] *Przełomy w historii. XVI Powszechny Zjazd Historyków Polskich, Wrocław 15–18 września 1999 roku*. Pamiętnik, t. 3. cz. 3. Toruń 2004; A. Nowakowski: *Zarządzanie turystyką w Polsce w latach 1919–2000*, [w:] L. Nowak red.: *Z najnowszej historii kultury fizycznej w Polsce*, Gorzów Wlkp. 2006.

⁹⁴ M. Orłowicz: *Turystyka w Polsce w 1921 r.*, [cz. II] „Sport”, 1922 nr 2–3, s. 26.

Referatu powołano dr Mieczysława Orłowicza, który swoją funkcję wypełniał aż do likwidacji MRP w 1932 r.⁹⁵.

Głównymi względami, które legły u podstaw programu sprawowania opieki rządu nad rozwijaniem turystyki były:

- względ polityczno – oświatowy (zaznajomienie społeczeństwa z własnym krajem, zbliżenie informacji o scalonych dzielnicach (terenami po trzech zaborach),

- względ ekonomiczny (rozwiniecie przemysłu turystycznego, stworzenie warunków uprawiania zarówno dla krajowych jak i zagranicznych turystów, a także wstrzymanie wywozu pieniędzy)⁹⁶.

Na terenach objętych granicami II Rzeczypospolitej działalność kontynuowały stowarzyszenia powołane do życia przed odzyskaniem niepodległości m.in.: TT pod nazwą Polskie Towarzystwo Tatrzańskie (1873), Polskie Towarzystwo Krajoznawcze (1906), a także nowe towarzystwa m.in. Towarzystwo Przyjaciół Huculszczyzny. Towarzystwa wpisywano do rejestru Stowarzyszeń i Związków przez jednostki administracji państwowej właściwe dla siedziby organizacji. W przypadku stowarzyszeń turystycznych był to Komisariat Rządu m. st. Warszawy. Duże znaczenie programowe w rozwoju turystyki w Polsce miał zorganizowany z inicjatywy referatu turystyki MRP I Polski Kongres Turystyczny, który odbył się w Krakowie w dniach 11–13 października 1919 r. W Kongresie uczestniczyli przedstawiciele kilku ministerstw, delegaci organizacji turystycznych i krajoznawczych z całej Polski⁹⁷.

Organizacji ruchu turystycznego w Polsce w pierwszych latach po wyzwoleniu towarzyszyło powstawanie szeregu organizacji, w programie, których znajdowała się działalność turystyczna. M.in. 29 grudnia 1919 r. w Zakopanem założono Polski Związek Narciarski⁹⁸, w strukturach, którego znalazły się wszystkie narciarskie kluby działające wówczas w Polsce. Jego pierwszym prezesem wybrano dr Mieczysława Świerza, który równocześnie pełnił funkcję prezesa, SNPTT w Zakopanem⁹⁹. PZN w latach 1919–1939 posiada znaczne zasługi w rozwoju turystyki narciarskiej.

Wraz z tworzeniem nowych zrębów administracyjnych Drugiej Rzeczypospolitej, przystąpiono do konstruowania struktur turystyki. Lata zaborów oraz działania I wojny światowej znacznie opóźniły rozwój społeczny państwa polskiego.

Po odzyskaniu niepodległości przez Polskę po 1918 r. rozwój ruchu turystycznego wstrzymywał brak fachowych kadr turystycznych oraz finansów. Większość osób działających na polu organizowania ruchu turystycznego przed I wojną światową objęło stanowiska rządowe, a obowiązki wynikające z ich pełnienia nie pozwalały na udzielanie się w dalszej działalności krajoznawczej i turystycznej. Spowolniło to przede wszystkim działalność organizacji centralnych, natomiast pracę turystyczną rozpoczęły prowadzić koła terenowe¹⁰⁰.

⁹⁵ *Dziesięciolecie Polski Odrodzonej. Księga Pamiątkowa 1918–1928*, Kraków – Warszawa 1928, s. 520–534; R. Wacek: *Wspomnienia sportowe*, Opole 1947, s. 191–194.

⁹⁶ M. Orłowicz: *Turystyka* [w:] *Dziesięciolecie Polski...*, dz. cyt., s. 520–521.

⁹⁷ M. Orłowicz: *Turystyka w Polsce w 1921 r.*, dz. cyt.

⁹⁸ S. Fächer: *Założenie Polskiego Związku Narciarskiego i zarys I. Jego pięciolecia (1919–1924)*, [w:] „Narciarstwo Polskie”, 1925 t. I, s. 127–131; G. Młodzikowski: *Rozwój narciarstwa polskiego*, [w:] G. Młodzikowski, J. A. Ziemiński: *Narciarstwo – zarys encyklopedyczny*, „Sport i Turystyka”, Warszawa 1957, s. 71; M. Metzener: *Narciarstwo*, [w:] K. Grzesik (red.): *Iskier Przewodnik Sportowy*, Iskry, Warszawa 1976, s. 388; S. Krasicki (red.): *Narciarstwo zjazdowe*, AWF Kraków 1994, s. 14; J. Gaj, B. Woltmann (red.): *Zarys historii sportu w Polsce (1867–1966)*, Gorzów Wielkopolski 1996, s. 136; *Z życia narciarzy*, „Tygodnik Ilustrowany”, 1921 nr 12, s. 190; J. Pawlusiak: *Rozwój organizacyjny i działalność Polskiego Związku Narciarskiego do roku 1939*, Zakład Historii i Organizacji Kultury Fizycznej Wyższej Szkoły Wychowania Fizycznego w Krakowie, Kraków 1961, (praca magisterska).

⁹⁹ M. Orłowicz: *Turystyka w Polsce...*, dz. cyt.

¹⁰⁰ Dr M. Orłowicz: *Turystyka w Polsce w 1921 r.*, „Sport”, 1922, nr 1, s. 6.

Tab. 1. Organy państwowej administracji turystycznej (1919–1939)

Rok	Urząd
1919	Referat Turystyki w Ministerstwie Robót Publicznych ¹⁰¹
1924	Międzyministerialna Komisja Turystyczna ¹⁰²
1927	Związek Polskich Towarzystw Turystycznych ¹⁰³
1928	Komisja Międzyministerialna powstała z inicjatywy Ministerstwa Skarbu ¹⁰⁴
1932	Wydział Turystyki Ogólnej w Ministerstwie Komunikacji ¹⁰⁵

Źródło: *Ważniejsze urzędy turystyczne w administracji rządowej (1919–1939)*, wg. L. Butowskiego.

I Ogólnopolski Kongres Krajoznawczy, odbył się w Poznaniu w 1929 r. Główną uchwałą przyjętą przez delegatów było przyjęcie priorytetu dla upowszechniania turystyki i krajoznawstwa wśród młodzieży szkolnej oraz popularyzację wycieczek do miejsc związanych z dziedzictwem kultury polskiej wśród ogółu społeczeństwa¹⁰⁶.

Działalność państwa opierała się o wiedzę i sondáže, które opracowywały powołane w 1936 r. z inicjatywy Ligi Popierania Turystyki: Instytut Spraw Społecznych w Warszawie oraz Studium Turyzmu przy Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie, na którym oprócz prowadzonych badań kształcono specjalistów obsługi ruchu turystyczno-uzdrowiskowego.

Znaczną wiedzę związaną z problematyką ruchu turystycznego w Polsce dostarczały organizowane od 1933 r. zjazdy turystyczne. Gromadzona wiedza wykorzystywana była przez czynniki rządowe i gospodarcze. Zainteresowanie to pozwoliło na stopniowe organizowanie i używanie wykazanych braków¹⁰⁷.

¹⁰¹ *Dziesięciolecie Polski Odrodzonej. Księga Pamiątkowa 1918–1928*, Kraków – Warszawa 1928, s. 520–534.

¹⁰² APB, UWP, sygn. 24419, *Instrukcja dla referentów turystyki przy urzędach wojewódzkich Reskryptem Ministra Robót Publicznych z dnia 3 marca 1924 r. nr XI – 288, Wydział Robót Publicznych. Turystyka (1927–1935)*; APB, UWP, sygn. 24419, *Reskrypt MRP z dnia 5 VI 1925 L: XI-1614 zobowiązywał wojewodów do powołania WKT w terminie do 31 sierpnia 1925 r.*; Równocześnie Ministerstwo Robót Publicznych opracowało „Regulamin Wojewódzkich Komisji Turystycznych” (WKT), który przesłano do wojewodów na terenie całego kraju w celu wykorzystania jego przepisów przy powoływaniu KWT; R. Wacek: *Wspomnienia...*, dz. cyt., J. Gaj: *Zarys historii turystyki w Polsce w XIX i XX wieku*, Poznań 2001, s. 23.

¹⁰³ M. Orłowicz: *Organizacja turystyki w Polsce*, „Wychowanie Fizyczne” 1932, z. 1–4, s. 21.

¹⁰⁴ Międzyministerialna Komisja Turystyczna zawiesiła swa działalność w 1928 r. z chwilą powołania do życia przy Ministerstwie Skarbu pod przewodnictwem wiceministra Stefana Starzyńskiego Międzyministerialnej Komisji dla Zbadania Zagadnień Turystyki. Rezultatu jej dwuletnich badań ogłoszono w 1931 r. drukiem pt.: *Sprawozdanie Komisji Międzyministerialnej do Zbadania Zagadnień Turystyki*. Ta obszerna pozycja stanowi istotny przyczynek do dziejów rozwoju turystyki w Polsce, M. Orłowicz: *Moje wspomnienia turystyczne*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1970, s. 584.

¹⁰⁵ *Protokół posiedzenia Wojewódzkiej Komisji Turystycznej, odbytej Urzędzie Wojewódzkim w Kielcach w dniu 20 grudnia 1934 r.*, APK, Dyrekcja Robót Publicznych, Wojewódzka Komisja Turystyczna, sygn. 337 b, bpn.; *Protokół z posiedzenia Wojewódzkiej Komisji Turystycznej, odbytego w dniu 7 maja 1934 r.*, w *Izbie Przemysłowo-Handlowej w Krakowie*, APK, (jak wyżej, DRP i WKT), sygn. 337b, bpn.; Kolejne inicjatywy dotyczące zmian regulaminowych WKT pojawiły się w 1934 r., których konstruktorami miały być zarządy poszczególnych WKT (jednak do końca 1939 r. do proponowanych zmian nie doszło).

¹⁰⁶ *Dziesięciolecie Polski Odrodzonej. Księga Pamiątkowa 1918–1928*, Kraków – Warszawa 1928, s. 520–534.

¹⁰⁷ *Pamiętnik I Krajowego Zjazdu Przemysłowo-Balneologicznego odbytego we Lwowie w dniach 29,30,31 X 1910 r.*, Lwów 1910, s. 103–104 i 162; *Protokół Pierwszego Zjazdu Towarzystw Turystycznych, Krajoznawczych i Narciarskich, odbytego w Krakowie w dniach 11 i 12 października 1919 roku*, APAN, Materiały M. Orłowicza, sygn. III-92, k. 215; *Zjazd turystyczny w Krakowie*, „Roboty Publiczne”, 1919, z. 7–9, s. 62; *Zjazd krajoznawczy w Warszawie*, „Roboty Publiczne”, 1920 z. 5, s. 244–245; *Pierwszy Ogólny Akademicki Zjazd Krajoznawczy*, „Sport”, 1922 nr 6, s. 85; Zygmunt Orłowicz: *I Ogólno-akademicki Zjazd Krajoznawczy w Warszawie*, „Sport”, 1922 nr 9, s. 145; *Protokół II Zjazdu delegatów polskich towarzystw turystycznych, krajoznawczych i narciarskich odbytego w Warszawie dnia 2 i 3 kwietnia 1927 r.*, APK, Dyrekcja Robót Publicznych, sygn. 376 B, bpn.; M. Orłowicz: *Zjazd towarzystw turystycznych w Warszawie*, „Ziemia” 1927, s. 158–159; *Ochrona przyrody naczelnym zadaniem turystyki słowiańskiej. – III. Zjazd Assoc. Słow. Tow. Tur. (l ilustr.)*, „Taternik”, 1928 nr 6, 143–148; *Protokół Zjazdu w sprawie popierania turystyki odbytego w dniu 17 marca 1931 r. z inicjatywy Ministerstwa Robót Publicznych*, oprac. M. Orłowicz, Warszawa 1931, s. 52; H. Grosman: *Walne zjazdy delegatów PZN w roku 1926*, [w:] „Narciarstwo Polskie”, t. II, Kraków 1927, s. 158; *Protokół*

Do sukcesów na polu turystyki w Polsce należy zaliczyć działalność Ministerstwa Komunikacji, z którego inicjatywy (wiceministra A. Bobkowskiego) utworzono Ligę Popierania Turystyki (1935), do osiągnięć, której należą m.in. budowa kolejki linowej na Kasprowy Wierch, Gubałówkę i na Górę Parkową, a także kilku hoteli i schronisk.

W 1938 r. powołane Centralne Biuro Wczasów dało początek pracowniczej opiece socjalnej przez organizowanie taniego wypoczynku podczas wprowadzonych w Polsce urlopów pracowniczych.

Wśród organizacji prowadzących ogólnopolską działalność turystyczną w okresie przed I wojną światową i w II Rzeczypospolitej w latach 1919–1939 należy wymienić według chronologii ich powstawania: Polskie Towarzystwo Tatrzańskie (1873–1939), (z kilkuset oddziałami i kołami na terenie Polski)¹⁰⁸ oraz jego Sekcja Turystyczna PTT (1902) – prekursor taternictwa w Polsce, Polskie Towarzystwo Krajoznawcze z kilkudziesięcioma swoimi oddziałami w całym kraju (1906–1939)¹⁰⁹, Krajowy Związek Turystyczny w Krakowie (1906)¹¹⁰, Akademicki Klub Turystyczny (1906–1914)¹¹¹, Karpackie Towarzystwo Narciarzy (1907–1939)¹¹², Akademicki Związek Sportowy (1908–1939) w tym wyróżniająca się w działalności turystycznej okresie dwudziestolecia międzywojennego Sekcje Turystyczna

organizacyjny Walnego Zjazdu Ligi Popierania Turystyki, odbytego w Warszawie dnia 12. czerwca 1935 r. w sali Konferencyjnej Ministerstwa Komunikacji, Warszawa 1935; Kronika turystyczna [w:] „Turysta w Polsce”, 1935 nr 9, s. 14; Zjazd działaczy samorządowych, czynnych w dziedzinie letniskowo-turystycznej w Krakowie dnia 30 sierpnia 1936 r. „Samorząd” 1936, nr 36, s. 531–534; W. Goetel: Zjazd Górski w Sanoku, „Wierchy” 1936, s. 232–233; [w. mil.]: Powstanie Związku Ziemi Górskich, „Wierchy” 1936, s. 233; W. Goetel: Zagadnienia regionalizmu górskiego w Polsce, „Wierchy” 1936, s. 129–168; Organizacja Związku Letniskowego Powiatów i Gmin Województwa Krakowskiego, „Samorząd” 1937, nr 5, s. 73–75; W. Goetel: O ochronę przyrody gór (13 ryc.), „Taternik”, 1937, R. 15, s. 148; Sprawozdanie z IX Zjazdu Walnego Zjazdu Polskiego Związku Kajakowego, Warszawa 1939;

¹⁰⁸ Początkowo pod nazwą Galicyjskie Towarzystwo Tatrzańskie, potem Towarzystwo Tatrzańskie, a po 1918 r. Polskie Towarzystwo Tatrzańskie.

¹⁰⁹ Ustawa Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego (brak miejsca i roku wydania), s. 1, AAN, Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w Warszawie, Wydział Kształcenia Nauczycieli, sygn. 178, k. 174–181, podczas rozpoznania wniosku o rejestrację w lipcu 1906 r. Warszawski Urząd Gubernialny z uwagi na zamieszczenie w nazwie towarzystwa wyrazu *Polskie Towarzystwo Krajoznawcze*, odmówił rejestracji stowarzyszenia, po dodaniu przed nazwą wyrazu *Ustawa*, Warszawski Urząd Gubernialny do Spraw Stowarzyszeń, w dniu 9 listopada (27 października) 1906 r. pod nr 42, zarejestrował statut o nazwie *Ustawa Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego*, na co dzień członkowie i inne osoby związane z Towarzystwem używały nazwy: *Polskie Towarzystwo Krajoznawcze*, zobacz K. J. Jędrzejczyk: dz. cyt., s. 23–24.

¹¹⁰ *Pamiętnik PTB. Rok 1909*, t. II Kraków 1909, s. 30–31.

¹¹¹ *I. Sprawozdanie roczne Akademickiego Związku Sportowego Młodzieży Polskiej we Lwowie za rok administracyjny 1906/1907*, Lwów 1907, s. 16; *III. Sprawozdanie roczne Akademickiego Związku Sportowego Młodzieży Polskiej we Lwowie za rok administracyjny 1908*, Lwów 1909, s. 31; *III Sprawozdanie roczne Akademickiego Klubu Turystycznego Związku Sportowego Młodzieży Polskiej we Lwowie za rok administracyjny 1907/1908*, Lwów 1908, s. 6 i 28; W.F., *Akademicki Klub Turystyczny we Lwowie (działalność)*, „Ziemia” 1910, nr 23; 1911, nr 27; *Akademicki Klub Turystyczny (sprawozdanie z 26-go roku działalności)*, „Ruch” 1912, z. 17/18, s. 181–182; *Ze stowarzyszeń*, „Ziemia” 1913, nr 29 s. 483; R. Wacek, *Wspomnienia sportowe*, Opole 1947, s. 171, 186.

¹¹² K. Hemerling: *Lwowskie Towarzystwo Zabaw Ruchowych*. [w:] „Ruch”, Warszawa 1907, nr 3–5, s. 42; *Statut Karpackiego Towarzystwa Narciarzy we Lwowie*. [w:] R. Kordys: *Narty i ich użycie*. KTN, Lwów 1908, s. 36; *Sprawozdanie KTN za czas od 1 listopada 1910 do 31 października 1911*, Lwów 1911, s. 5; *Sprawozdanie Wydziału KTN za rok 1912–1913*, Lwów 1913, s. 8–9; R. Kordys: *Jak „odkryliśmy” Sławsko*, „Wierchy” 1923, s. 203; R. Kordys: *Początki polskiego narciarstwa*, „Narciarstwo Polskie”, t. 1, Kraków 1925, s. 25–26; A. Fredro-Boniecki: *Historia narciarstwa polskiego 1907–1914*, „Narciarstwo Polskie”, t. 1, Kraków 1925, s. 36; K. Hemerling: *Z początków narciarstwa we Lwowie*, „Sport” 1926, nr 170, s. 43; R. W. [Rudolf Wacek]: *Karpackiemu Towarzystwu Narciarzy*, „Sport” 1927, nr 200, s. 2; *Sprawozdanie KTN za lata 1935–1936*, Lwów 1936, s. 9; Z. Klemensiewicz: *30 lat pracy KTN*, [w:] „Turysta w Polsce”, Kraków-Warszawa 1937, nr 3-4, s. 4; R. Wacek: *Wspomnienia sportowe*, Opole 1947, s. 174–175; Z. Pręgowski: *Złota księga narciarstwa polskiego. Karpaty Wschodnie*, Warszawa 1992, s. 101.

AZS Kraków i AZS Warszawa¹¹³, Polski Związek Narciarski z około 300 klubami sportowymi (1919–1939)¹¹⁴, Aeroklub Rzeczypospolitej Polskiej (1919–1939)¹¹⁵, Automobilklub Polski (1920–1939)¹¹⁶, Polski Związek Stowarzyszeń Łowieckich (1923–1939)¹¹⁷, Polski Związek Żeglarski (1924–1939)¹¹⁸, Polski Touring Klub z kilkunastu delegaturami (1925–1927)¹¹⁹, Polski Związek Kajakowy z kilkudziesięciu sekcjami kajakarskimi (1928–1939)¹²⁰, Polski Klub Turystyczny (1926–1939)¹²¹ i Związek Polskich Towarzystw Turystycznych (1927–1939)¹²².

¹¹³ *Pierwszy Ogólny Akademicki Zjazd Krajoznawczy*, „Sport”, 1922 nr 6, s. 85.

¹¹⁴ *Z życia narciarzy*, „Tygodnik Ilustrowany”, 1921 nr 12, s. 190; G. Młodzikowski: *Rozwój narciarstwa polskiego*, [w:] G. Młodzikowski, J. A. Ziemiński: *Narciarstwo – zarys encyklopedyczny*, „Sport i Turystyka”, Warszawa 1957, s. 71; M. Metzenuer: *Narciarstwo*, [w:] K. Grzesik (red.): *Iskier Przewodnik Sportowy*, Iskry, Warszawa 1976, s. 388; S. Krasicki (red.): *Narciarstwo zjazdowe*, AWF Kraków 1994, s. 14; J. Gaj, B. Woltmann (red.): *Zarys historii sportu w Polsce (1867–1966)*, Gorzów Wielkopolski 1996, s. 136.

¹¹⁵ art. 3 i 4 § 1 pkt. b, *Statut Aeroklubu Rzeczypospolitej Polskiego*, Warszawa 1927; *Polskie Lotnictwo Sportowe*, Kraków 1987, s. 21–27; J. Rokicki: *Geneza i rozwój żydowskiego lotnictwa sportowego do 1939 r.*, [w:] *Z najnowszej historii kultury fizycznej*, Gorzów Wielkopolski 2006, s. 653–658.

¹¹⁶ Decyzja MSW BB 5072/24, z dnia 17 stycznia 1924 r., Dz. Urz. Min. Spraw Wew., Nr 1, poz. 167; *Statut Towarzystwa Automobilklub Polski*, Warszawa 1925, s. 8; Decyzja Komisarza Rządu na m.st. Warszawę nr SP 6/1790, z dnia 31 grudnia 1937 r.; M.P., 1938 nr 34, z rejestru stowarzyszeń; *Statut Automobilklubu Polski*, Warszawa 1937, s. 24; „Rocznik Polityczny i Gospodarczy”, 1939 s. 605; A. Rostocki, J. Tarczyński: *Automobilizm w Warszawie do roku 1939*, Warszawa 1988, s. 125–129.

¹¹⁷ Rejestracja Związku nastąpiła na podstawie postanowienia Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 12 maja 1926 r. Nr BB 3792/26; Na podstawie decyzji Komisarza Rządu m. st. Warszawy z dnia 18 października 1929 r. Nr BP 7165/29, *Statut Polskiego Związku Stowarzyszeń Łowieckich*, [brw. i bpn], s. 1; Na podstawie decyzji Komisarza Rządu m. st. Warszawy z dnia 5 grudnia 1936 r. Nr SP II – 5/454, *Statut Polskiego Związku Łowieckiego*, Warszawa [brw. i bpn], s. 52.

¹¹⁸ „Stadion”, 1924 nr 22, s. 22 i 24; T. S.: *Żeglarstwo* [w:] T. Sawicki, W. Kwasta (red.): *Przewodnik Sportowy*, Warszawa 1933, s. 196–202; W. Grzelak: *Przewodnik pierwszej ogólnokrajowej wystawy kajakowej, turystyki wodnej i wioślarstwa*, Warszawa 1933, *passim*; *Podniesienie bandery Polskiego Klubu Morskiego w Gdańsku*, „Sport Wodny”, 1936 nr 10, s. 181; Decyzja Komisarza Rządu dla m.st. Warszawy Nr SP II-5/261, *Statut Polskiego Związku Żeglarskiego stowarzyszenia zarejestrowanego*, Warszawa 1937, s. 16; *90 lat Warszawskiego Towarzystwa Wioślarskiego*, Warszawa 1968, s. 22–23; Z. Michaliński: *Stowarzyszenie Pracowników na Polu Rozwoju Żegluga „Bandera Polska”*, *Nautologia*, R XVIII, 1983 nr 3, s. 23; Z. Twardowski: *Zarys dziejów żeglarstwa w Polsce w latach 1922–1939*, maszynopis pracy doktorskiej zrealizowanej w AWF w Poznań w 1985 r. s. 75; W. Głowacki: *Dzieje żeglarstwa polskiego*, Gdańsk 1989, s. 100–101; M. Halter: *Z żaglami pod wiatr historii*, „Żagle”, 2004 nr 5, s. 18.

¹¹⁹ Pierwszy klub turystyki motorowej (samochodowej) stworzyli alpinści w 1862 r. we Wiedniu – Austriacki Klub Alpejski (*Oesterreichischer Alpenverein*), a w 1869 r. w Niemczech *Deutscher Alpenverein*; Polski Touring Klub postanowieniem Ministerstwa Spraw Wewnętrznych z dnia 3 kwietnia 1925 r. Nr B 1749/25 został wpisany do rejestru stowarzyszeń i związków pod nr 1292; *Statut Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego Touring Klubu*, Warszawa 1929, s. 3; *Projekt ważniejszych zmian statutu*, „Ziemia”, 1929 nr 3, s. 47–48; Na podstawie decyzji Komisarza Rządu miasta stołecznego Warszawy z dnia 11 czerwca 1929 r., nr BP 5345/29 Towarzystwo pod nową nazwą zostało wpisane pod nr 806 do rejestru stowarzyszeń i związków; Dz. Urz. Min. Spraw wew. Nr 2, poz. 287. *Polski Touring Klub. Statut Towarzystwa*, Warszawa 1930; *Instrukcja dla Delegatów Sekcji Samochodowych Polskiego Touring Klubu*, Warszawa 1930; *Sprawozdanie Polskiego Touring Klubu z działalności w 1930 r.*, Warszawa 1930, s. 6–8; *Sprawozdanie Zarządu Polskiego Touring Klubu z działalności w 1931 r.*, „Auto i Turystyka”, 1932 nr 24, s. 4; Po oddzieleniu się od PTK Komisarz Rządu m.st. Warszawy decyzją z dnia 30 maja 1933 r. Nr BS II-3-40 wpisał Polski Touring Klub do rejestru stowarzyszeń i związków pod nr 80, M.P. Nr 142, z rejestru stowarzyszeń; *Statut Polskiego Touring Klubu*, Warszawa 1933, s. 1; wg J. Rychtarski: *100 lat społecznej turystyki w Polsce. Dążenia zjednoczeniowe w społecznym ruchu turystyczno-krajoznawczym w okresie międzywojennym*, Gdańsk 1974, s. 2–3, rozmowy zostały zerwane z uwagi na zbyt daleko idącą ingerencję działaczy Polskiego Touring Klubu w program działalności PTK. Stosowną uchwałą PTK zwróciło się do Polskiego Touring Klubu o zaniechanie używania nazwy P.T.K.; § 2 *Regulaminu II. Turystycznego rajdu zimowego PTK w dniu 24, 25 i 26 lutego 1939 r.*, Warszawa 1939.

¹²⁰ Rejestracja PZK nastąpiła w dniu 2 grudnia 1930 r. w Komisarzacie Rządu m. St. Warszawy pod Nr 1264, Nr BP III-246; *Statut Polskiego Związku Kajakowego*, A. Heinrich: *Podręcznik kajakowca*, Warszawa 1933, s. 15–16; *Regulamin Sportowo-Turystyczny Polskiego Związku Kajakowego*, A. Heinrich: *Podręcznik...*, dz. cyt., s. 284–292; *Tymczasowa Instrukcja Wywiadu Szlaków Wodnych*, (Wydanie uzupełnione z 1933), A. Heinrich:

Do organizacji turystycznych o charakterze społecznym, które prowadziły działalność na terenie Polski przed 1939 r. należały: Związek Harcerstwa Polskiego (1911–1939)¹²³, Katolickie Stowarzyszenia Młodzieży Polskiej (1919–1939)¹²⁴, YMCA w Polsce (1919–

Podręcznik..., dz. cyt., s. 293–283; *Regulamin Regatowy Polskiego Związku Kajakowego*, A. Heinrich: *Podręcznik...*, dz. cyt., s. 284–318; Dalsze nowelizacje zmian statutowych, wprowadzono na Zjeździe w dniu 20 stycznia 1933 r.; *Komunikat Zarządu Głównego Polskiego Związku Kajakowego z dnia 15 czerwca 1937 r.*, Nr 4/37, pkt. XI, AAN, Polski Związek Kajakowy, sygn. 232, k. 102–103; *Pierwszy Ogólnopolski Splyw Kajakowy przez Wołyń organizowany przez Komisję Turystyczną Polskiego Związku Kajakowego*, AAN, Polski Związek Kajakowy, sygn. 232, k. 94; *Pierwszy Ogólnopolski Splyw przez Wołyń organizowany przez Komisję Turystyczną Polskiego Związku Kajakowego*, AAN, Polski Związek Kajakowy, sygn. 232, k. 94; *Regulamin Ogólnopolskiego Biegu Turystycznego organizowanego 13 czerwca 1937 r.*, AAN, Polski Związek Kajakowy, sygn. 232, k. 80; *Komunikat Zarządu Głównego Polskiego Związku Kajakowego z dnia 13 czerwca 1937 r.*, AAN, Polski Związek Kajakowy, sygn. 232, k. 94; *Sprawozdanie z IX Zjazdu Walnego Zjazdu Polskiego Związku Kajakowego*, Warszawa 1939; R. Klim: *Dzieje kajakarstwa*, Warszawa 1998, s. 36.

¹²¹ Dz. Urz. Min. Spraw Wew. Nr 4, poz. 331; *Polski Klub Turystyczny. Statut*, Warszawa 1927, s. 3; § 35–37 *Statut Polskiego Klubu Turystycznego*, Warszawa 1927, *passim*.

¹²² *Protokół Pierwszego Zjazdu Towarzystw Turystycznych, Krajoznawczych i Narciarskich, odbytego w Krakowie w dniach 11 i 12 października 1919 roku*, APAN, Materiały M. Orłowicza, sygn. III-92, k. 215; *Zjazd turystyczny w Krakowie*, „Roboty Publiczne”, 1919, z. 7–9, s. 62; W. Goetel: *Konsolidacja turystyki polskiej (Założenie Związku Polskich Towarzystw Turystycznych)*, „Wierchy” 1927, s. 146–148; *Protokół II Zjazdu delegatów polskich towarzystw turystycznych, krajoznawczych i narciarskich odbytego w Warszawie dnia 2 i 3 kwietnia 1927 r.*, APK, Dyrekcja Robót Publicznych, sygn. 376 B, bpn.; *Związek Polskich Towarzystw Turystycznych*, „Przegląd Turystyczny”, 1927 nr 5–6, s. 4–10; *Informator turystyczny*, Warszawa 1932; M. Orłowicz: *Organizacja turystyki w Polsce*, „Wychowanie Fizyczne”, 1932 z. 1–4, s. 21.

¹²³ *V Zjazd Naczelnej Rady Harcerskiej*, „Harcerz”, 1920 nr 30, s. 277–280; Dz. U. Nr 40, poz. 242, Rozporządzenie Ministra Kolei Żelaznych z dnia 20 kwietnia 1920 r. dotyczące wprowadzenia Ogólnopolskiej Taryfy osobowej i bagażowej; Dz. U. Nr 97, poz. 708, Rozporządzenie Ministra Kolei Żelaznych z dnia 20 października 1921 r. w przedmiocie Taryfy osobowej i bagażowej na kolejach normalno i szerokotorowych; Dz. U. Nr 31, poz. 193, Rozporządzenie Ministra Kolei Żelaznych z dnia 5 marca 1923 r. o taryfie osobowej i bagażowej na kolejach normalnotorowych i szerokotorowych; Dz. Urz. Min. Spraw Wew. Nr 9, poz. 347, Związek Polskich Towarzystw Kolonii Letnich i Instytucje Kolonie Organizujące w Warszawie na podstawie decyzji Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, z dnia 26 września 1922 r. Nr BS 2153/22, pod nr 786 została wpisana do rejestru stowarzyszeń i związków; Rozkaz 1.7 Naczelnika ZHP z dnia 10 sierpnia 1919 r. [w:] S. Sedlaczek (red.): *Harcerstwo*, Warszawa 1922, s. 10–17; uchwała Naczelnictwa ZHP z dnia 14 czerwca 1921 r., [w:] S. Sedlaczek (red.): *Harcerstwo*, Warszawa 1922, s. 18–23; Rozkaz Głównej Kwatery Żeńskiej z dn. 2 czerwca 1925 r. „Wiadomości Urzędowe”, 1925 nr 7–8, s. 35; rozkaz N.G.KM L. 10. z dn. 30 września 1925 r., „Wiadomości Urzędowe”, 1925 nr 12, s. 69–71; *Próby harcerzy*, „Harcemistrz”, 1930 nr 10, s. 115–119; *Rozkaz Naczelnictwa ZHP L 7 z dnia 24 marca 1922 r.*, „Wiadomości Urzędowe”, 1923 nr 3, s. 4–6; *Czwarte sprawozdanie NRH*, „Wiadomości Urzędowe”, 1924 nr 14 i 19; Dz. U. Nr 28, poz. 228 oraz Dz. Urz. Min. Wyz. Rel. i Oś. Pub. Nr 3, poz. 54; „Sport”, 1925 nr 143, s. 282; „Sport”, 1925 nr 146, s. 316; K. Wyrobek: *Harcerz w polu. Ćwiczenia w terenie*, Lwów 1932; autor zamieścił instrukcję związaną z niezbędnymi wymaganiami dla uczestników wycieczek; *Sprawozdanie NRH za rok 1932*, AAN, Akta Związku Harcerstwa Polskiego, sygn. 382, k. 8; Dz. Urz. Min. Wyz. Rel. i Oś. Pub. Nr 5, poz. 144; *Sprawozdanie NRH za rok 1932*, AAN Akta Związku Harcerstwa Polskiego, sygn. 382, k. 8; W. Wagner: *Podług słońca i gwiazd. Pamiętnik harcerza gdyńskiego z przepłynięcia łodzią żaglową Atlantyku*, Warszawa 1933, *passim*; W. Bublewski (red.): *Organizacja harcerskich drużyn żeglarskich*, Warszawa 1933, *passim*; F. Gabrylewicz: *Harcerska łódź żaglowo-wiosłowa typu h*, Warszawa 1933, *passim*; J. Kuczyński: *Wioślarz. Podręcznik na stopień wioślarza*, Warszawa 1933, *passim*; *Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 8 kwietnia 1936 r. o uznaniu stowarzyszenia „Związek Harcerstwa Polskiego” za stowarzyszenie wyższej użyteczności*; Z. Wiśniewski: *Akcja obozowa Związku Harcerstwa Polskiego*, „Turysta w Polsce”, 1936 nr 5, s. 2–3; *Sprawozdanie NRH za rok 1937*, AAN Akta Związku Harcerstwa Polskiego, sygn. 389, k. 181–182; „Wiadomości Urzędowe”, 1938 nr 3, s. 41–44; J. Majka: *Kartki z historii i tradycji Związku Harcerstwa Polskiego*, Warszawa 1971, s. 41–43; J. Gaj, K. Hądzelek: *Dzieje kultury fizycznej w Polsce*, Poznań 1997, s. 123; K. Weis: *Związek Harcerstwa Polskiego w latach 1918–1939. Studia z dziejów organizacji młodzieżowej w II RP*, Rzeszów 2007, s. 228–231.

¹²⁴ AAP: *Katolicki Związek Młodzieży Męskiej. Akta Sekretariatu 1919–1925*, sygn. 1; AAP: *Katolicki Związek Młodzieży Męskiej. Akta Sekretariatu 1919–1925*, sygn. 1; *Statut Katolickiego Stowarzyszenia Młodzieży Męskiej*, Poznań 1934, art. 5 i 6; *Statut Katolickiego Stowarzyszenia Młodzieży Żeńskiej*, Poznań 1934, art. 5 i 6; „Ruch Katolicki”, 1934 s. 313–336; M. Ponczek: *Kultura fizyczna w polskich katolickich organizacjach*

1939)¹²⁵, Organizacja Młodzieżowa Towarzystw Uniwersytetów Robotniczych (1925–1939)¹²⁶ i Robotnicze Towarzystwo Turystyczne w Polsce (1935–1939)¹²⁷.

W okresie II Rzeczypospolitej działalność prowadziły organizacje popierające ruch turystyczny¹²⁸ a wśród nich: Tatrzańskie Ochotnicze Pogotowie Ratunkowe (1910–1939)¹²⁹, a także działające w latach międzywojennych Towarzystwo Międzynarodowe Wagonów Sypialnych i Ekspresów Europejskich, Belgijskiej Spółki Akcyjnej (1919–1939)¹³⁰, Izby Przemysłowo-Handlowe (1927–1939)¹³¹, Liga Ochrony Przyrody (1928–1939)¹³² i Liga Popierania Turystyki (1935–1939)¹³³.

młodzieżowych II Rzeczypospolitej, Katowice 1997, s. 66–69; B. Hillebrandt: *Polskie organizacje młodzieżowe XIX i XX wieku. Zarys historii*, Warszawa 1986, s. 72.

¹²⁵ YMCA – Young Men’s Christian Association W Polsce W Polsce YMCA rozpoczęła działalność w 1918 roku, a jej pierwszym honorowym członkiem został marszałek Józef Piłsudski. Rejestracja organizacji Polska YMCA nastąpiła w 1923 r. zlikwidowano ją w 1949 r., a reaktywowano w 1989 r.; W. Kwast: *Turystyka*, [w:] „Przewodnik Sportowy”, Warszawa 1933, s. 215–217.

¹²⁶ OMTUR na wniosek Ministerstwa Spraw Wewnętrznych z dnia 3 lutego 1925 r. Nr BB 443/25, został zarejestrowany pod nr 1246 w rejestrze stowarzyszeń i związków. Z uwagi na zmiany statutowe i prawne kolejne rejestracje organizacji miały miejsce: *Statut Towarzystwa Uniwersytetów Robotniczych* w dniu 30 czerwca 1932 r. przez Komisarza Rządu m.st. Warszawy pod Nr BS 1115/155; pod nr 999 *Statut Towarzystwa Uniwersytetów Robotniczych* w dniu 27 lutego 1937 r. przez Komisarza Rządu m.st. Warszawy pod Nr SP II-6/1746; H. Laskiewicz: *Robotnicza kultura fizyczna*, s. 80–83; J. Gaj, J. Hądzelek: *Dzieje kultury fizycznej w Polsce*, Poznań 1997, s. 142.

¹²⁷ *Statut Robotniczego Towarzystwa Turystycznego w Polsce*, brw. i bpn., s. 1; H. Jakubowska: *Związek Robotniczych Stowarzyszeń Sportowych w Polsce (Szkielet informacyjny)*, [w:] A. Wohl, H. Jakubowska, H. Laskiewicz (red.): *Sport Robotniczy 1921–1939. Opracowania, dokumenty, materiały*, t. I, Warszawa 1962, s. 44–45; H. Laskiewicz: *Robotnicze Towarzystwo Turystyczne w Polsce (1934–1939)*, „Wychowanie Fizyczne i Sport” 1976, nr 20, s. 114–117; H. Laskiewicz: *Robotnicze Towarzystwo Turystyczne (1934–1939)*, „Ziemia” 1975–1976, Warszawa 1979.

¹²⁸ *Zasady Organizacyjne Związków Propagandy Turystycznej oraz Statut Ramowy Związku Propagandy Turystycznej*, APK, Urząd Wojewódzki Krakowski, Dyrekcja Robót Publicznych, Turystyka, 1930 t. I, sygn. 377A, k. 76.

¹²⁹ *Statut Tatrzańskiego Ochotniczego Pogotowia Ratunkowego*, [w:] M. Zaruski: *Tatrzańskie Ochotnicze Pogotowie Ratunkowe. Jego organizacja, dzieje i wyprawy ratunkowe*, Warszawa 1922, s. 124–130; *Regulamin dla członków Tatrzańskiego Ochotniczego Pogotowia Ratunkowego w Zakopanem*, [w:] M. Zaruski: *Tatrzańskie Ochotnicze...*, dz. cyt., s. 131–140; T. A. Pawłowski: *Tatrzańskie Ochotnicze Pogotowie Ratunkowe*, „Wierchy” 1948, s. 151.

¹³⁰ Pomysłodawcą i założycielem międzynarodowej spółki Compagne Internationale des Wagons-Lits był Belg Georges Nagelmackers; *20-lecie komunikacji w Polsce Odrodzonej 1918–1939*, reprint Łódź 2012, s. 500–501.

¹³¹ *Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 15 lipca 1927 r. o izbach przemysłowo-handlowych*, Dz. U. Nr 67, poz. 591; § 1, *Rozporządzenia Ministra Przemysłu i Handlu z dnia 30 listopada 1927 r. w sprawie utworzenia izb przemysłowo-handlowych, wyznaczeniu ich siedzib i okręgów*, Dz. U. Nr 111, poz. 945; *Sprawozdanie Komisji Międzyministerialnej do zbadania zagadnień turystyki 1928–1931*, Warszawa 1931, s. 32–33; „Turystyka. Biuletyn Polskiego Biura Podróży >Orbis<”, 1935 nr 9, s. 7.

¹³² W. Szafer: *Liga ochrony przyrody*, Łódź 1927, s. 3–6; *Statut Towarzystwa „Liga Ochrony Przyrody”*, Warszawa 1928, s. 3; *Liga Ochrony Przyrody. Sprawozdanie z działalności*, „Ziemia”, 1929 nr 4, s. 49–55; W. Romanow: *Liga Ochrony Przyrody w 1929 r. (skrót sprawozdania rocznego)*, „Ziemia”, 1930 nr 6, s. 115–119; W. Goetel: *W walce o Parki Narodowe*, „Wierchy”, 1930 s. 133; Zmiana rejestrowa w 1931 r. pod nr 1432 w rejestrze stowarzyszeń i związków wpisano – *Statut Stowarzyszenia „Liga Ochrony Przyrody w Polsce”*, Warszawa 1931, s. 3; Liga rejestrowana była 21 czerwca 1937 r. pod nr 1072 w rejestrze stowarzyszeń i związków pod nr 1072; A. Leńkowa: *Dzieje Ligi Ochrony Przyrody w Polsce*, Warszawa 1968, s. 12–15.

¹³³ *Protokół organizacyjny Walnego Zjazdu Ligi Popierania Turystyki, odbytego w Warszawie dnia 12. czerwca 1935 r. w sali Konferencyjnej Ministerstwa Komunikacji*, Warszawa 1935; *Statut Ligi Popierania Turystyki, 1935 passim*; *Sprawozdanie Komisji Studiów Ligi Popierania Turystyki za okres od czerwca 1936 r. do lipca 1937 r.*, „Biuletyn Komisji Studiów Ligi Popierania Turystyki”, 1937 s. 9–11; *Decyzja Komisarza Rządu m. st. Warszawy z 29 stycznia 1938 r. Nr Sp. II-5/640*; M.P. z 1938 r. Nr 51, z rejestru stowarzyszeń; *Statut Ligi Popierania Turystyki*, 1938, s. 23; *Frontem do turystyki krajowej*, „Kurier turystyczno-zdrojowy i komunikacyjny”, z dnia 22 lipca 1938 nr 29, s. 1. [w:] dodatek do „Ilustrowanego Kurjera Codziennego”, 1938 nr 200; *Statut Ligi Popierania Turystyki*, 1938, § 3; M. Fularski: *Aktualne problemy turystyki zagranicznej*, Warszawa 1938, s. 75; *Zadania Związków Popierania Turystyki w Polsce*, „Turystyka Polska”, 1939 nr 4, s. 65–67;

Działania w zakresie rozwoju ruchu turystycznego, letniskowego, zimowiskowego i uzdrowiskowego realizowane były przez regionalne Towarzystwa i Związki. W okresie dwudziestolecia międzywojennego rozwijała się z tendencją wzrostową zwłaszcza w regionach Polski posiadających interesujące walory fizjograficzne, przyrodnicze i zdrowotne. Tworzenie regionalnych organizacji upowszechniających akcje letniskowe, zimowiskowe, turystyczne i uzdrowiskowe w założeniach zmierzały do powołania w Polsce jednego centralnego organu letniskowego¹³⁴.

W okresie 20-lecia międzywojennego regionalną działalność organizacyjną ruchu turystycznego w Polsce prowadziły: Podolskie (Wojewódzkie) Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze (1925–1939)¹³⁵, w strukturach, której działała Wojewódzka Komisja Letniskowa Powiatów i Gmin Województwa Tarnopolskiego (1938–1939)¹³⁶, Wołyńskie Towarzystwo Krajoznawcze i Opieki nad Zabytkami Przeszłości w Łucku (1927–1939)¹³⁷, Towarzystwo Przyjaciół Huculszczyzny (1933–1939)¹³⁸, Związek Letniskowy Powiatów i Gmin Województwa Krakowskiego (1936–1939)¹³⁹, Związek Ziem Górskich (1936–1939)¹⁴⁰,

A. Bobkowski: *Turystyka w niepodległej Polsce: ze wspomnień A. Bobkowskiego*, Genewa 1958, s. 5; Z. Kulczycki, S. Ostrowski: *Rozwój form organizacyjnych turystyki*, Wrocław 1965, s. 30; R. Bar, A. Doliński: *Turystyka*, Warszawa 1971, s. 9; J. Gaj: *Dzieje turystyki...*, dz. cyt., s. 72; M. Lewan: *Zarys dziejów turystyki w Polsce*, Kraków 2004, s. 49; L. Ćwikła: *Prawne aspekty rozwoju turystyki w Polsce w latach 1918–1939*, s. 167–169 i 184–185.

¹³⁴ *Sprawozdanie z działalności Związku Powiatów R. P. za okres od 1 kwietnia 1938 r. do 31 marca 1939 r.*, „Samorząd” 1939, nr 31, s. 493; S. Leszczycki: *Zadania związków letnisk i zimowisk*, „Samorząd” 1938 nr 2, s. 23–25; K. Woyciechowski: *Ostatni etap w organizacji akcji letniskowej*, „Samorząd”, 1939 nr 30, s. 476–478; *Komisja Letniskowa Pow. i Gmin Woj. Wileńskiego w Wilnie*, „Samorząd” 1939, nr 18, s. 300–301.

¹³⁵ *Statut Podolskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego*, Tarnopol 1930, s. 3, zatwierdzony reskryptem Wojewody Tarnopolskiego z dnia 18 marca 1930 r. L.:B-1348/30; *Sprawozdanie Wydziału PTTK za okres od dnia 1 maj 1930 do dnia 30 kwietnia 1931*, Tarnopol 1931, s. 4–10; T. Kunzek: *Ziemia Podolska. Opis krajoznawczo – turystyczny województwa tarnopolskiego. Sekcja Popierania Turystyki PTTK w Tarnopolu*, Tarnopol 1935, s. 43–48; T. Kunzek: *Dziesięciolecie istnienia i działalności Podolskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego 1925–1935*, Tarnopol 1936, s. 5; „Znicz Podola”, 1936 nr 1, *Ilustrowany Organ Sekcji Kół Krajoznawczych Podolskiego Towarzystwa Krajoznawczego*; „Turysta w Polsce”, R II, 1936 nr 11; „Rocznik Polityczny i Gospodarczy”, 1939, s. 605; *Sprawozdanie Wydziału Centralnego Podolskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego z działalności za czas od 1 października 1937 do 30 kwietnia 1939*, s. 8–10; M. Orłowicz: *Moje wspomnienia turystyczne*, Wrocław – Warszawa – Kraków, 1970 s. 575; Akta Podolskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego w materiały Ośrodka Historii Turystyki Górskiej w Krakowie, sygn. 4.01.12.

¹³⁶ M. Orłowicz: *Moje wspomnienia turystyczne*, Wrocław – Warszawa – Kraków, 1970 s. 588; *Sprawozdanie Wydziału Centralnego Podolskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego z działalności za czas od 1 października 1937 do 30 kwietnia 1939*, *passim*.

¹³⁷ § 4 *Statut Wołyńskiego Towarzystwa Krajoznawczego i Opieki nad Zabytkami Przeszłości*, Łucka 1927, s. 13.

¹³⁸ *Statut Towarzystwa Przyjaciół Huculszczyzny*, Warszawa 1934, s. 24; *Sprawozdanie Oddziału Lwowskiego Towarzystwa Przyjaciół Huculszczyzny za rok 1934*, Lwów [1935], s. 32; W części informacyjnej opis warunków naturalnych Huculszczyzny, struktury ludnościowej, komunikacji drogowej i kolejowej, wykaz schronisk i miejscowości atrakcyjnych turystycznie; § 4 *Statut Towarzystwa Przyjaciół Huculszczyzny z 1933 r.*; § 6 *Statut Towarzystwa Przyjaciół Huculszczyzny z 1937 r.*

¹³⁹ *Statut Związku Letniskowego Powiatów i Gmin Województwa Krakowskiego*, Kraków 1937, s. 12; *Zjazd działaczy samorządowych, czynnych w dziedzinie letniskowo-turystycznej w Krakowie dnia 30 sierpnia 1936 r.* „Samorząd” 1936, nr 36, s. 531–534; *Organizacja Związku Letniskowego Powiatów i Gmin Województwa Krakowskiego*, „Samorząd” 1937, nr 5, s. 73–75; S. Smolec: *Stan prac nad organizacją ruchu letniskowego w Polsce*, „Turysta Polski” 1938, nr 3, s. 4.

¹⁴⁰ *Statut Związku Ziem Górskich*, Warszawa 1937, s. 1; W. Goetel: *Zjazd Górski w Sanoku*, „Wierchy” 1936, s. 232–233; [w. mil.]: *Powstanie Związku Ziem Górskich*, „Wierchy” 1936, s. 233; W. Goetel: *Zagadnienia regionalizmu górskiego w Polsce*, „Wierchy” 1936, s. 129–168; *Biuletyn Związku Ziem Górskich*, 1938 nr 3, s. 10; S. Leszczycki: *Zadania związków letnisk i zimowisk*, „Samorząd” 1938, nr 2, s. 23–25; *Organizacja letnisk w województwie krakowskim*, „Ilustrowany Kurier Codzienny”, z dnia 11 marca 1938 r. s. 21; *Sprawa wsi letniskowych ruszyła silnie naprzód*, „Ilustrowany Kurier Codzienny”, z 25 marca 1938 r. s. 21; „Samorząd”

Wojewódzki Międzykomunalny Związek dla Popierania Spraw Letniskowych i Turystycznych „Karpaty Wschodnie” w Stanisławowie (1936–1939) i Związek Letniskowo-Turystyczny „Bieszczady” Powiatów i Gmin Województwa Lwowskiego (1938–1939)¹⁴¹.

Dzięki aktywność czynników rządowych oraz stowarzyszeń i osób na terenie II RP działalność prowadziły biura podróży.

Pierwszym polskim biurem podróży było BP „Orbis”¹⁴² utworzone we Lwowie w 1920 r. i działające do 1939 r., a dalej chronologicznie: Polskie Towarzystwo Schronisk Młodzieżowych (1926–1939)¹⁴³, Związek Letniskowo-Turystyczny „Bieszczady” (1937–1939)¹⁴⁴, Spółdzielnia Turystyczno-Wypoczynkowa „Gromada” (1937–1939)¹⁴⁵, Polskie

1938, nr 2, s. 31–34; *Działalność letniskowa samorządu terytorialnego*, „Rocznik Polityczny i Gospodarczy” 1939, s. 321.

¹⁴¹ M. Orłowicz: *Turystyka w Polsce...*, dz. cyt. nr 2–3. s. 26.

¹⁴² Dz. U. Nr 29, poz. 293, *Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 7 czerwca 1927 r. o prawie przemysłowym*, w wielu przypadkach pierwszymi instancjami przemysłowymi były władze administracyjne m.in.: Bydgoszczy, Grudziądza, Katowic, Królewskiej Huty (obecny Chorzów), Łodzi, Poznań, Torunia, Warszawy; M. Fularski: *Aktualne problemy turystyki zagranicznej*, Warszawa 1938, s. 101; *Zgodność Ministerstwa Komunikacji z poglądami samorządu gospodarczego w sprawach turystycznych*, „Turystyka. Biuletyn polskiego Biura Podróży „Orbis” z 1 sierpnia 1934 r., nr 15–16, s. 7; wnioski Między Izbowej Komisji Turystycznej w sprawach polityki turystycznej; *Pismo Ministerstwa Robót Publicznych do Urzędu Wojewódzkiego w Krakowie z dnia 5 czerwca 1931 r.*, APK, Dyrekcja Robót Publicznych, Wojewódzka Komisja Turystyczna, sygn. 337 B, bpn.

¹⁴³ *Okólnik Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 3 grudnia 1923 r. do Kuratorów wszystkich Okręgów Szkolnych w sprawie użytkowania funduszu na zabawy i gry ruchowe*, Dz. Urz. Min. Wyz. Rel. i Oś. Pub. z 1924 r. Nr 7, poz. 65; *Okólnik Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego do Kuratorów Okręgów Szkolnych, do Województwa Śląskiego oraz do Dyrekcji wszystkich szkół średnich ogólnokształcących, szkół zawodowych i seminariów nauczycielskich w sprawie opłat na budowę domów wycieczkowych*, Dz. Urz. Min. Wyz. Rel. i Oś. Pub. z 1926 r. Nr 9, poz. 105; K. Sosnowski: *Szkolne domy wycieczkowe*, „Wychowanie Fizyczne” 1927, z. 7–8, s. 191–195; Dz. U. Nr 12, poz. 79; porusza, T. Dziekoński: *Biura podróży w zarysie historycznym i organizacyjnym*, Warszawa 1928, s. 26; *Instrukcja z dnia 17 marca 1931 r. Nr I W. F. 2130/31 w sprawie utrzymania i korzystania ze Szkolnych Schronisk Noclegowych*, Dz. Urz. Min. Wyz. Rel. i Oś. Pub. Nr 4–5, poz. 53; *Okólnik Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego do Kuratorów Okręgów Szkolnych do województwa Śląskiego oraz Dyrekcji wszystkich szkół średnich ogólnokształcących, szkół zawodowych i seminariów nauczycielskich w sprawie opłat na budowę domów wycieczkowych*, Dz. Urz. Min. Wyz. Rel. i Oś. Pub. z 1930 r. nr 7, poz. 128; *Sprawozdanie Komisji Międzyministerialnej do zbadania zagadnień turystyki 1928–1931*, Warszawa 1931, s. 91; M. Orłowicz: *Domy wycieczkowe dla młodzieży w Polsce i zagranicą*, „Wychowanie Fizyczne” 1933, z. 6–8, s. 222–232; *Okólnik Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego do wszystkich Kuratorów Okręgów Szkolnych, do Wydziału Oświecenia Województwa Śląskiego, do Liceum Krzemienieckiego i do inspektorów szkolnych w sprawie wizytacji szkolnych schronisk noclegowych*, Dz. Urz. Min. Wyz. Rel. i Oś. Pub. z 1930 r. Nr 3, poz. 39; *Informator wycieczkowy dla szkół i młodzieży szkolnej*, Warszawa 1936, s. 23–24; *Sprawozdanie Polskiego Biura Podróży ORBIS spółka z ogr. Odp. w Warszawie z działalności w roku 1938*, Warszawa brw. s. 25; *Zarządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 10 maja 1938 r. Nr II W-3944/38 w sprawie utrzymywania i korzystania ze Szkolnych Schronisk Wycieczkowych*, Dz. Urz. Min. Wyz. Rel. i Oś. Pub. Nr 5, poz. 120; S. Wodejko: *Polskie Towarzystwo Schronisk Młodzieżowych (PTSM)*, „Ruch Turystyczny” 1973, z. 2, s. 44; B. Wąsowski: *Zarys działalności Polskiego Biura Podróży „Orbis” w latach 1923–1939*, [w:] K. Sasse-Tobiczyk (red.): *50 lat działalności Orbisu*, Warszawa 1973, s. 11–18;

¹⁴⁴ *Statut Związku Letniskowo-Turystycznego „Bieszczady” Powiatów i Gmin Wojew. Lwowskiego*, Lwów 1938, s. 16; „Turyzm Polski”, R. II, 1939 nr 4, nr 5.

¹⁴⁵ § 2, *Statut Spółdzielni. Spółdzielnia Turystyczno-Wypoczynkowa „Gromada” w Warszawie z odpowiedzialnością udziałami*, [w:] J. Dominko, K. Wyszomirski, A. Uziembło: *Gromada. Spółdzielnia Turystyczno-Wypoczynkowa. Jakim celom służy Spółdzielnia Gromada*, Warszawa 1939, s. 25–32; J. Gaj: *Zarys historii turystyki w Polsce*, Warszawa 2003, s. 95; S. Gierwatowski: *Problemy turystyki w świetle pamiętników „Młode pokolenie chłopów”*, [w:] „Sport Robotniczy”, 1968, t. IV.

Biuro Podróży „Poltur” (1928–1939)¹⁴⁶, Naczelna Organizacja Polskiego Przemysłu Hotelowego (1928–1939)¹⁴⁷.

Na uwagę zasługuje działalność na polu ruchu turystycznego Ministerstwa Spraw Zagranicznych, które doprowadziło do podpisania pomiędzy Polską a Czechosłowacją w 1925 r. bezwizowej konwencji turystycznej rozwijanej nadal po II wojnie światowej.

Warunki i działalność stowarzyszeń i organizacji turystycznych, które prowadziły działalność w dwudziestoleciu międzywojennym doprowadziły do udziału społeczeństwa polskiego w następujących formach turystycznych: pieszej, konnej, samochodowej i motorowej, górskiej, narciarskiej, rowerowej, wodnej (z wykorzystaniem żaglówek, parowców i motorowców, a także kajaków i łodzi wiosło-żaglowych), pielgrzymkowej i uzdrowiskowej.

Szczególną opiekę nad rozwojem działalności letniskowej, zimowiskowej i uzdrowiskowej rozwinął począwszy od 1927 r. PUWF i PW. Traktowano rozwój wspomnianego ruchu, jako działalność uzupełniająca proces wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego¹⁴⁸.

Oprócz organizacji turystycznych i czynników rządowych, znaczny udział w rozwijaniu turystyki w okresie dwudziestolecia międzywojennego wnieśli organizacje ideowo-polityczne, w tym organizacje prostanacyjne, narodowe i lewicowe. Działania tych organizacji politycznych wzajemnie się polaryzowały. Najaktywniejszy udział w rozwoju podstaw dla turystyki wnosili lokalne władze samorządowe, które w wielu przypadkach trafnie upatrywały wzrost rozwoju regionalnego z rozwojem turystyki. Na szczególne wyróżnienie zasługują osiągnięcia, jakie na polu turystyki wnieśli działalność Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego i Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego, Związek Harcerstwa Polskiego, Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” i Związek Strzelecki „Strzelec”, ale także: Towarzystwo Krzewienia Narciarstwa¹⁴⁹, Państwowy Urząd Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego (1927–1939)¹⁵⁰, Polski Związek Turystyki Czynnej (1937–1939)¹⁵¹, Związek

¹⁴⁶ *Sprawozdanie Komisji Międzyministerialnej...*, dz. cyt.; T. Dziekoński: *Biura podróży...*, dz. cyt.; Z. Kulczycki: *Zarys historii...*, dz. cyt.; L. Ćwikła: *Prawne aspekty rozwoju turystyki w Polsce w latach 1918–1939*, Lublin 2011, *passim*.

¹⁴⁷ Polskie Stowarzyszenie Właścicieli Hotelów z siedzibą w Warszawie utworzyło w 1918 r. osiem największych warszawskich hoteli. Do rejestru stowarzyszeń i Związków zostało wpisane pod nr 59, na podstawie postanowienia Ministerstwa Spraw Wewnętrznych z dnia 1 lipca 1919 r. pod Nr 290 PZ. W 1922 r. Stowarzyszenie rozpadło się na dwie organizacje: Stowarzyszenie Właścicieli Hotelów i Pensjonatów z siedzibą w Warszawie, wpisane do rejestru stowarzyszeń i związków pod nr 659 na podstawie postanowienia Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 4 marca 1922 r. pod Nr BS 274/22, Dz. Urz. Min. Spraw. Wew. Nr 3, poz. 112; Ponowna rejestracja statutu NOPPH po zmianach w jego zapisie nastąpiła pod Nr 1077, na podstawie decyzji Komisarza Rządu m.st. Warszawa z dnia 7 maja 1930 r., NR BP 4026/30; *Naczelna Organizacja Polskiego Przemysłu Hotelowego. Statut*, Warszawa 1929, s. 1, oraz po zmianach statutowych, *Naczelna Organizacja Polskiego Przemysłu Hotelowego. Statut*, Warszawa 1939, s. 1; *Sprawozdanie z działalności N.O.P.P.H. za rok 1938*, „Biuletyn Naczelnej Organizacji Polskiego Przemysłu Hotelowego”, 1939 nr 2, s. 5–6.

¹⁴⁸ „Wychowanie Fizyczne”, 1935 z. 3–4, s. 79–94; „Rocznik Polityczny i Gospodarczy” 1939, s. 321–322; „Przegląd Bezpieczeństwa Pracy” 1939 nr 5, s. 130 – 131; L. Szymański: *Kultura fizyczna w polityce II Rzeczypospolitej*, Wrocław 1995, s. 110.

¹⁴⁹ *Sprawozdanie Komisji Międzyministerialnej*, s. 21, w sprawie popierania turystyki przez Min. Spraw Wojskowych zwłaszcza form turystyki kolarskiej, narciarskiej, wioślarskiej i żeglarskiej, które powiązane było z rozwijaniem sprawności fizycznej przyszłych żołnierzy.

¹⁵⁰ PUWFIPW w realizowanym programie oprócz popierania wychowania fizycznego i wojskowego wspierał przedsięwzięcia turystyczne związane zwłaszcza z udziałem młodzieży w turystyce i krajoznawstwie, Dz. Urz. Min. Wyz. Rel. i Oś. Pub. Nr 3, poz. 37; Ministerstwo Spraw Wewnętrznych w Warszawie. Sprawy różne 1923–1931, sygn. 753, k. 7.

¹⁵¹ L. Szymański: *Kultura fizyczna w polityce...*, dz. cyt. s. 110–111.

Letniskowy Powiatów i Gmin Województwa Krakowskiego (1937–1939)¹⁵², Wojewódzki Komunalny Związek dla Popierania Spraw Letniskowych i Turystycznych „Karpaty” (1937–1939)¹⁵³, Związek Letniskowo-Turystyczny „Bieszczady” (1937–1939)¹⁵⁴, Centralne Biuro Wczasów przy Zrzeszeniu Organizacji Kulturalno-Oświatowych (1937–1939)¹⁵⁵, Komisja Wczasów Pracowniczych (1938–1939)¹⁵⁶, Związki Zawodowe¹⁵⁷, Organizacja Młodzieży Towarzystw Uniwersytetów Robotniczych¹⁵⁸.

Wymienione towarzystwa i związki pod koniec dwudziestolecia międzywojennego z tendencją stałego wzrostu zrzeszały około 100 000 osób¹⁵⁹.

Ciekawą inicjatywą związaną z organizacją przygranicznego ruchu turystycznego wykazały się władze Polski i Czechosłowacji, które w dniu 30 maja 1925 r. ratyfikowały konwencję turystyczną. Konwencja zawarta pomiędzy Rzeczypospolitą Polską i Republiką Czechosłowacką została podpisana w Pradze¹⁶⁰. Przepisy wykonawcze do konwencji turystycznej przez delegatów rządów polskiego i czechosłowackiego został podpisany w Krakowie w dniu 11 marca 1926 r.¹⁶¹.

W Polsce w latach 1919–1939 działalność turystyczną rozwijały mniejszości narodowe¹⁶², a wśród nich szczególnie wyróżniające się niemiecka, romska, ukraińska i żydowska. Na uwagę zasługują naczelné organizacje i stowarzyszenia działające w wymienionych środowiskach narodowych m.in.: wśród Niemców organizacja „Beskidenverein” działająca szczególnie na terenach Beskidów Zachodnich oraz w Karkonoszach¹⁶³. Na terenach polskich zauważalny był także ruch wędrowniczy ludności

¹⁵² Tamże.

¹⁵³ Tamże.

¹⁵⁴ Tamże.

¹⁵⁵ Z. Kulczycki: *Zarys historii turystyki w Polsce*, Warszawa 1977, s. 151–169.

¹⁵⁶ Załącznik nr 1 do pisma Ministra Robót Publicznych N. Neugebauera do Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 9 kwietnia 1931 r., AAN, Ministerstwo Spraw wewnętrznych w Warszawie. Sprawy różne 1923–1931, sygn. 753, k. 8.

¹⁵⁷ L. Szymański (red.): *Z najnowszej historii kultury fizycznej w Polsce*, Wrocław 1993, s. 89–98; H. Łaskiewicz: *Robotnicza kultura fizyczna w Polsce*, [w:] *Sport robotniczy*, Warszawa 1971, t. VI, s. 80–93.

¹⁵⁸ Tamże.

¹⁵⁹ L. Ćwikła: *Prawne aspekty rozwoju turystyki w Polsce w latach 1918–1939*, Lublin 2011, *passim*; 20-lecie..., dz. cyt. s. 478.

¹⁶⁰ *Konwencja turystyczna pomiędzy Rzeczypospolitą Polską a Republiką Czechosłowacką, podpisana dnia 30 maja 1925 r. w Pradze*, Dz. U. RP nr 57, poz. 333, z dnia 11 czerwca 1926 r.; *Konwencja turystyczna z Czechosłowacją*, „Przegląd Turystyczny”, 1925 s. 3; M. Orłowicz: *Konwencja turystyczna polsko-czechosłowacka*, „Wierchy” 1926, s. 135–140; por. L. Szymański: *Z dziejów turystyki w II Rzeczypospolitej. Konwencja turystyczna polsko-czechosłowacka*, „Wędrujemy”, 2010 nr 3.

¹⁶¹ por. L. Szymański: *Z dziejów turystyki w II Rzeczypospolitej. Konwencja...*, dz. cyt. Opóźnienie w wprowadzeniu Konwencji w życie zdaniem L. Szymańskiego ...*spowodowały prawdopodobnie uwarunkowania polityczne. Weszła w życie już po przewrocie majowym, gdy prezydentem RP był Ignacy Mościcki*, M. Ordyłowski, L. Szymański: *Model rozwoju turystyki i rekreacji ruchowej w Polsce i na Dolnym Śląsku po II wojnie światowej 1945–2012*, Wrocław 2014, s. 7.

¹⁶² Mniejszość narodowa – grupa ludności danego państwa różniąca się od większości jego obywateli swą przynależnością narodową, rasową, językową lub wyznaniową (religią); A. Krzyżanowski, K. Kumaniński: *Statystyka Polski*, Kraków 1915; *II Spis ludności w Polsce w 1931 r.* GUS Warszawa 1932; T. Ładogórski: *Studia nad zaludnieniem Polski XIV*, Wrocław 1958; *Nowa encyklopedia powszechna PWN*, t. 5, Warszawa 1996, s. 73–76.

¹⁶³ „Beskidenverein” działało oficjalnie w latach 1893–1945; Dla ujednoczenia stosowania w pracy przyjęto dla Towarzystwa nazwę „Beskidenverein”. W opracowaniach i w źródłach znaleźć można pisownię „Beskidenverein”, BESKIDEN-VEREIN, Beskiden-Verein; K. Szczurek, J. Matzura [w:] J. Golec, S. Bojda: *Słownik biograficzny ziemi cieszyńskiej*, t. 3, Cieszyn 1998, s. 169; Po czeskiej stronie działało czeskie towarzystwo Pohorská Jednota „Radhošť” aktywna była w Beskidach należących obecnie do Czech; Merta (PTT Żywiec), dr Stonawski („Beskiden Verein): BV „Żywiec”, „Ilustrowany Przewodnik po Beskidach”, *passim*; M.

romskiej¹⁶⁴. W Polsce w latach 1921–1939 obok Polaków, Niemców i Romów w ruchu turystycznym uczestniczyła także ludność ukraińska w Ukraińskim Towarzystwie Turystycznym „Płaj”¹⁶⁵, a także ludność żydowska w Żydowskim Towarzystwie Krajoznawczym (1906 r.)¹⁶⁶.

W okresie międzywojennym w Polsce, turystyka nadrabiała zaległości i zapóźnienia, jakie wytworzyły się podczas zaborów, na tle ruchu turystycznego, jaki rozwinął się w innych państwach Europy. W omawianym okresie rozwinęło się szereg kierunków rekreacyjno-turystycznych, od form naukowo-poznawczych poprzez turystykę historyczną, turystykę uzdrowiskową i pielgrzymkową, krajoznawczą, aż do wyodrębnienia się turystyki zabawowo-

Orłowicz: *Ilustrowany przewodnik po Galicyi, Bukowinie, Spiszu, Orawie i Śląsku Cieszyńskim: z mapą Galicyi i Tatr, planem Lwowa, Krakowa i 262 ilustracyami*, Lwów 1919. Reprint – Krosno 2005, s. 501; W. Miodowicz: *Babia Góra. Monografia turystyczna*, Żywiec 1930, *passim*; E. Moskała: *Muzeum turystyki na Babiej Górze*, Sucha Beskidzka 1970, *passim*; J. Gąstoł: *Beskiden Verein a turystyka polska Cz. I, „Wierchy”*, Warszawa – Kraków 1978, s. 159; A. Wiecheć: *Rozwój turystyki i eksploracji na Babiej Górze do 1918 r.*, [w:] A. Nowakowski, S. Zaborniak, (red.): *Szkice z dziejów turystyki w Polsce. Studia i szkice z historii kultury fizycznej*, Rzeszów 2005, nr 3, s. 44.

¹⁶⁴ Wzmianka w *Żywocie Świętego Jerzego*; J. Ficowski: *Cyganie w Polsce, dzieje i obyczaje*, Warszawa 1989, *passim*; Zoltan D. Barany: *The East European gypsies: regime change, marginality, and ethnopolitics*, Cambridge, Cambridge University Press, 2002; Angus M. Fraser: *Dzieje Cyganów*, Warszawa 2001, *passim*; L. Ostalowska: *Cygan to Cygan*, Warszawa 2000, *passim*; A. Bartosz: *Cygańskie wozy* [w:] „Spotkania z zabytkami”, 1984 nr 1, s. 30–34; A. Fraser: *Dzieje Cyganów*, tłum. E. Klekot, Warszawa 2001, *passim*; Mróz L. *Na cygańskich szlakach* [w:] „Poznaj świat”, 1966, nr 9, s. 11–15; T. Pobożniak: *Cyganie*, Kraków 1972, *passim*; J. Ficowski: *Cyganie na polskich drogach*, Kraków 1965, *passim*; www.muzeum.tarnow.pl; A. Caban: *Koniec wędrowania*, [w:] www.kulturaenter.pl, dostęp 12.07.2014; E. Nowicka (red.): *Sytuacja Romów w Polsce. U nas dole i niedole*, Kraków 1999, *passim*; A. Mirga: L. Mróz, *Cyganie. Odmiennosc i nietolerancja*, Warszawa 1994, *passim*; A. Bartosz: *Nie bój się Cygana*, Sejny 1994, *passim*; *Cyganie lud europejski*, „Nowe Książki” T. 12 z 2001 roku; L. Mróz: *Geneza Cyganów i ich kultury*, Warszawa 1992, *passim*; A. Lubecka: *Bergitka Roma. Tożsamosć kulturowa*, Kraków 2005, *passim*.

¹⁶⁵ *Pamiętnik Towarzystwa Tatrzańskiego*, t. X, 1885, s. 38; M. Orłowicz: *Organizacja opieki państwowej nad turystyką i przemysłem turystycznym w Polsce*. „Wychowanie Fizyczne”, 1932, z. 6; E. Żarskij: *Zabuti plai... „Żytija i Znanja”*, 1934 nr 6, s. 183; *Zahalni zbory Ukraińskoho Turystyczno-Krajoznawczoho Towaristwa „Płaj”*, „Nowyj Czas”, 1936 nr 133, s. 16; *Z diłalności Ukrajńskoho Kraeznawczo-Turistycznoho Towaristwa „Płaj”*, „Nasza Batkiwszczyna”, 1937 nr 2, s. 47; *Komunikat Hołownoho Wydiłu T-wa „Płaj” u Lwowi*, „Nasza Batkiwszczyna” 1937, nr 9, s. 204; L. Becz: „Plast” w peremyskiej ukraińskiej himnaziji, [w:] *De sribnoletynyj Sian pływa... Propamytna knyha juwileju 50-littia ukraińskoj derżawnoji himnaziji w Peremyszli 1888–1938*, Przemyśl 1938, s. 85–93; *Ukraińskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze „Płaj”*, „Sprawy Narodowościowe”, 1939 nr 1–2, s. 120; *Oplaty na lisowych zaliznyczkach*, „Nasza Batkiwszczyna”, 1939 nr 6, s. 164–165; A. Kwilecki: *Łemkowie. Zagadnienia migracji i asymilacji*, Warszawa 1974, *passim*; O. Waceba, *Naris z istorii zachidno-ukraińskowo sportiwnowo ruchu*. Lwów 1997, s. 69; O. Hajskij: *Tilowychownia i sport*. [w:] B. Krawciw, I. Stawniczin i inni (red.): *Almanach stanislawiwskiej zemli. Zbirnik materialiw do istorii Stanisławowa i Stanislawiwszczyny*, Nowy Jork – Toronto – Monachium 1975, s. 341–388; Z. Kulczycki: *Zarys historii turystyki w Polsce*. Warszawa 1977, s. 113; W. Krygowski: *Dzieje Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego*. Warszawa-Kraków. 1988, s. 28–29; O. Kuzmowycz: *Początek i rozkwit Karpatśkoho leszczetarśkoho Klubu 1924–1984*, Lwów – Monachium – Nowy Jork 1989 s. 16; J. Czajkowskiego (red.): *Łemkowie w historii i kulturze Karpat*, Rzeszów 1992, *passim*; B. Dobrański: *Rola ukraińskich towarzystw kulturalno-oświatowych w rozwoju szkolnictwa w Galicji w drugiej połowie XIX i początku XX wieku*. [w:] *Galicja i jej dziedzictwo*, t. 8 (*Myśl edukacyjna w Galicji 1772–1918*). Rzeszów 1996, s. 347–351; J. Żurko: *Łemkowie – między grupą etniczną a narodem*, [w:] *Mniejszości narodowe w Polsce*, [w:] Z. Kureza (red.): *Wrocław 1997*, *passim*; L. Szymański: *Model zarządzania kulturą fizyczną w II Rzeczypospolitej i Polsce Ludowej*, „Kultura Fizyczna” 1997 nr 1–3, s. 323–324; S. Zaborniak: *Kultura fizyczna ludności ukraińskiej na ziemiach polskich w latach 1868–1939*, Rzeszów 2007, s. 79–84.

¹⁶⁶ Statut PTK z 1925 r.; Statut ŻTK z 1927 r.; „Informator Turystyczny”, Warszawa 1932; „Informator Turystyczny”, Warszawa 1933; A. Cała: *Żydowskie periodyki i druki okazjonalne w języku polskim*, *Bibliografia*, Warszawa 2005; „Krajoznawstwo” lata 1933–1934; „Wiadomości” lata 1930–1935; „Krajoznawstwo – Wiadomości ŻTK” w latach 1935–1939; „Mały Rocznik Statystyczny 1938”, Warszawa 1938; „Mały Rocznik Statystyczny 1939”; GUS, Warszawa 1939, GUS; W. Skowron: *Organizacje krajoznawczo-turystyczne żydowskiej mniejszości narodowej w Polsce w okresie XX-lecia międzywojennego*, *passim*.

rozrywkowej przez atrakcje sportowe do turystyki kwalifikowanej z uwzględnieniem jej funkcji kompensacyjnej skierowanej zwłaszcza do młodzieży szkolnej, a także spopularyzowanego wypoczynku sobotnio-świętecznego w większych środowiskach miejskich tzw. „majówek”. Postęp, jaki został poczyniony w szeregu segmentów organizacyjnych i logistycznych, a także w formach turystycznych miał tendencje stałego wzrostu jakościowego i ilościowego i w ciągu 20 ocenianych lat jest widoczny. Turystyka w Polsce w dwudziestoleciu międzywojennym znajdowała się w ciągłym rozwoju.